

Geliş Tarihi : 10.07.2024
Kabul Tarihi : 30.12.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1500534>

Gökel, N. (2025). Türkçe felsefenin önündeki bir engel olarak çeviri sorunu: “Intentionality” terimi örneği. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(25), 175-199. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1500534>

TÜRKÇE FELSEFENİN ÖNÜNDEKİ BİR ENGEL OLARAK ÇEVİRİ SORUNU: “INTENTIONALITY” TERİMİ ÖRNEĞİ

Nazım GÖKEL¹

ÖZ

Felsefe yapmanın önündeki birtakım dilsel zorluklardan bahsedilebilir; kimi sorunlar söz-dizim kaynaklı olabilir; kimi ise semantik kaynaklı olabilir. Bir felsefeci olarak Türkçe dilinde ne sentaktik açıdan ne de semantik açıdan felsefe yapmayı imkânsız hale getirecek bir mesele göremiyorum; fakat bahsi geçen sorunlardan potansiyel olarak daha tehlikeli olabilecek ve acil bir ilgi ve önlem gerektiren oldukça tehlikeli bir sorun ile karşı karşıya olduğumuzu düşünüyorum: çeviri sorunu. Elbette, bu sorun ilgili birkaç başlık altında değerlendirilebilir; çeviriye gerekli olan ehemmiyetin verilmemesi, çevirmenlerin uzmanlık alanı dışındaki metinleri çevirmesi, uzman görüşün alınmaması, vs. Yine de ana meseleyi asla unutmamak çok önemlidir: çevirilerdeki hatalar ve eksiklikler devam ettiği sürece Türkçe felsefe yapmak için gerekli olan düşün altyapısı hep eksik kalacaktır. Dahası, bu hatalar düzeltilmezse, farklı disiplinlerden gelen okuyucular veya yeterli altyapıya sahip olmayan aynı disiplinden gelen okuyucular yazarın gerçek fikirlerini anlamakta zorlanacaklardır. Bir terimin yanlış çevirisi düşünceyi yanlış bir sunumuna yol açacaktır, bu da (i) insanların orijinal eserin yazarının, yazar o görüşü savunmasa veya hatta aksi görüşü savunsa da belirli bir bakış açısını savunduğuna inanmalarına, (ii) yanlış enformasyonun tedavüle girmesine ve yaygınlaşmasına ve (iii) bu yanlış enformasyonun kullanımının engellenemeyecek bir şekilde büyümesine neden olacaktır. “Intentionality” terimi (T. “Yönelimsellik”), zihin felsefesinin önemli bir kavramıdır ve bu çalışmanın da odak noktası olacaktır. Maalesef, bu terim birçok defa yanlış bir şekilde çevrilmiştir; bu literatürün Türkçe okuyucuları üzerinde de dramatik sonuçlara neden olmuştur. Bu çalışmada, neden bu terimin Türkçeye “niyetlilik” veya “içlemsellik” terimleriyle değil de “yönelimsellik” terimi ile çevrilmesi gerektiğini açıklamadan önce bu terimin arka-planındaki bazı teorik ve tarihsel ayrıntılara değineceğim. Daha sonra, birkaç örnek çeviri pasajını inceleyerek, özellikle “yönelimsellik” değil de “niyetlilik” terimi tercih edildiği zaman ortaya çıkan bazı çeviri hatalarının talihsiz sonuçlarını göstermeye çalışacağım. Son bölümde ise, “Intentionality” teriminin çevirisi ile ilgili olan bazı önemli noktaları özetledikten sonra, kısaca bu sorunlar çözülmediği sürece ufukta bizi bekleyen potansiyel tehlikelere değineceğim.

Anahtar Kelimeler: Yönelimsellik, Yönelimsel iç-varlık, Niyetlilik, İçlemsellik, Bilinç

¹ Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ngokel@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-4356-8563>

Date Received : 10.07.2024

Date Accepted : 30.12.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1500534>

Gökel, N. (2025). The problem of translation as an obstacle against philosophy in Turkish: Case study of the term “intentionality”. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 13(25), 175-199. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1500534>

THE PROBLEM OF TRANSLATION: CASE STUDY OF THE TERM “INTENTIONALITY”

Nazım GÖKEL²

ABSTRACT

I have never found any semantic or syntactic challenges that would make the practice of philosophy in Turkish completely impossible. Nevertheless, I think we have stumbled upon a highly difficult issue that could potentially be more hazardous than the aforementioned ones, demanding immediate attention and precaution: the problem of translation. Among other issues, the key issue is the following: the practice of philosophy in Turkish will remain incomplete as long as translated materials include mistakes and deficiencies. If these errors are left unaddressed, many readers will struggle to understand the author's intended ideas. After all, the incorrect translation of the term will lead to an inaccurate presentation of the thought, which will in turn cause (i) people to believe that the author of the original material is defending a viewpoint even when he is not actually defending that viewpoint or even when he is actually defending quite the contrary view, (ii) misinformation will spread and become more prevalent, and (iii) the use of this misinformation will grow out of proportion. The term "Intentionality" (Tur. “Yönelimsellik”), a key concept in philosophy of mind, will be the main focus of this work. Unfortunately, it has often been inaccurately translated, causing dramatically serious consequences for Turkish readers of this literature. I will first explain the theoretical and historical background before discussing why the term should be translated into Turkish as "yönelimsellik" rather than "niyetlilik" or “içlemsellik”. Afterwards, I will examine select passages from the translated materials and exhibit the various unfortunate consequences of translation, especially in the case of using “niyetlilik” instead of “yönelimsellik”. In the final section, after summarizing some of the important issues about the translation of the term “Intentionality”, I will briefly touch on potential dangers on the horizon when the issues are left unattended.

Keywords: Intentionality, Intentional in-existence, Intentionality (of actions), Intensionality, Consciousness

² Assoc. Prof., Kilis 7 Aralık University, Faculty of Humanities and Social Sciences, ngokel@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-4356-8563>

Giriş

Felsefe yapabilmek için kullanılan dil, ister bu dil doğal isterse yapay bir dil olsun, insan düşüncesinin ortaya attığı ileri derecedeki soyut-teorik meselelerin dile-getirilmesini mümkün kılacak bir donanıma sahip olmalıdır. Bu donanımsal kaynağı da esasında birbiriyle bağlantılı olan iki kaynak üzerinden inceleyebiliriz: (i) söz-dizimsel yapı: eğer bir dil söz-dizimsel yapısı itibariyle, kavramlardan veya özelliklerden (İng., “properties”) konuşabileceğimiz bir söz-dizimsel yapıya henüz sahip değilse, bu dil içerisinde yapılan felsefe de ya mümkün olmayacak ya da mümkün olabilse de oldukça kısıtlı bir alan içerisinde felsefe yapılabilecektir; ve (ii) semantik yapı: eğer bir dil semantik yapısı gereği yeteri ölçüde bir kavramsal zenginliğe sahip değilse, yine aynı şekilde felsefe yapmak mümkün olsa bile oldukça kısıtlı bir alan içerisinde felsefe yapılabilecektir.¹ Türkçe diline baktığımızda ise, ne sentaktik açıdan ne de semantik açıdan felsefe yapmayı imkânsız hale getirecek bir engel göremiyorum.² Bu güzel bir haber. Yalnız, bütün bu güzelliklere rağmen çok daha büyük bir sorun ile karşı karşıya olduğumuzu gözlemliyorum. Bu sorunla da yeterince yüzleşmediğimizi düşünüyorum: çeviri sorunu.³ Yabancı kaynaklardan Türkçe’ye aktarılan klasik, modern ve çağdaş metinlerde bazı durumlarda felsefeciler için çok önemli olan kavramların, üstelik doğru karşılıkları varken bazı yerlerde çok yanlış bir şekilde dilimize aktarıldığını görmekteyiz. Çeviri sorununun altındaki nedenlerin de esasında farkındayız: çeviriye gerekli ehemmiyetin verilmemesi, ehil olmayan kişilerin bazen maalesef geçimini sağlamak için mecburen kendi uzmanlıkları dışında çeviri yapmaları, bu çeviri metinlerin ehil kişiler tarafından kontrolünün yapılmaması, vb. Fakat, bütün bu sorunlara rağmen ana sorunu gözden kaçırmamalıyız: çeviriler hatalı ve eksik olarak yapıldığı sürece Türkçe felsefe yapmak için gerekli olan düşün altyapısı hep eksik kalmaya mahkûm kalacaktır. Ayrıca, yapılan bu hatalar düzeltilmediği ve bu hatalara dikkat çekilmediği için alan dışından gelen okuyucular, hatta alan içinde olmasına rağmen o alanda yeterli bir bilgisi olmayan okuyucular bu çeviri metinlerle karşılaştığında orijinal metnin yazarının gerçek fikrine hâkim olamayacak, terimler yanlış çevrildiği için ve düşünceler yanlış bir şekilde aksettirildiği için yazara ait olmayan düşünce sanki o yazara aitmiş gibi düşünülecek; yanlış bir enformasyon dolaşıma girecek ve maalesef yanlış enformasyon kullanımı yaygınlaşarak ve yerleşerek orantısız bir şekilde çoğalmaya devam edecektir; belki de bir noktada bu terimlerin yanlış çevrildiğini iddia edenlerin sesi duyulamayacak hale gelecektir. Bu makalede Türkçe felsefe literatüründe yanlış çeviri kullanımının yaygınlaştığına şahit olduğum bir terim olan “intentionality” teriminin⁴ ilk önce doğru çevirisinin nasıl olması gerektiğini, terimin gerek teorik gerekse tarihsel arka planını da sunarak açıklamaya çalışacağım. Daha sonra, birkaç örnek pasaj üzerinden bu terimin yanlış çevirisinden kaynaklanan bazı temel sorunlardan bahsedeceğim; bu sorunların gerek alan dışında bir okuyucu için gerekse alan içinde sadece Türkçe felsefe kaynakları ile yetinen bir araştırmacı için bu yanlış çevirinin halihazırda doğurduğu ve gelecekte doğurabileceği olası sonuçlardan bahsedeceğim. Son bölümde ise, çeviriye dair bu sorunları özetleyeceğim ve bu sorunlar düzeltilmediği sürece bizi bekleyen yakın tehlikeleri kısaca açıklamaya çalışacağım.

Yönelimsellik (İng., “Intentionality”), Niyetlilik (İng., “Intentionality”) ve İçlemsellik (“Intensionality”)

Yönelimsellik (İng., “Intentionality”), zihin felsefesinin belki de bilinç kavramı ile birlikte en önemli kavramlarından birisidir. Bu iki kavramın doğru anlaşılması zihin felsefesindeki temel meselelerin anlaşılması, dolayısıyla da bu meselelerin derinliğinin ve birbirleriyle olan ilişkilerinin görülmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak, maalesef bu kavramın Türkçe çevirilerinde çeşitli sorunlar mevcuttur. Zihinsel hallerin “yönelimsellik” özelliğinin (İng., “Intentionality of mental states”) birçok yerde yanlış çevrilmiş olduğuna, bu kavramın özellikle birçok yerde eylemlerle ilişkili olan “niyetlilik/amaçlılık/kasıtlılık”⁵ (İng., “Intentionality of actions”) kavramıyla karşılandığına şahit oluyoruz. Bu kavramın yanlış çevrilmesinin halihazırdaki olumsuz etkilerini görebiliyor ve bu gidişat düzeltilmediği takdirde gelecekteki sonuçlarını da öngörebiliyoruz.⁶ Bu çalışmada gerçekleştirmeyi arzu ettiğim iki hedefim var: (i) çevirisi yapılan bazı metinleri mercek altına alarak bu çevirilerdeki hataları bütün gerekçeleriyle birlikte açıklayarak bir vaka analizi yapmak, böylece Türkçe felsefe yaparken kullanılan hatalı çevirilerin barındırdığı olası riskleri gün yüzüne çıkarmak; (ii) ileride bu alanda ortaya çıkabilecek çeviri hatalarının asgari seviyeye indirilmesine katkıda bulunabilecek kavramsal bir kılavuz sunmak.

Yukarıdaki başlıkta bahsi geçen üç kavramdan ilk ikisinin, yazılışları aynı fakat anlamları farklı olan “niyetlilik” (İng., “intentionality”) ve “yönelimsellik” (İng., “Intentionality”) kavramlarının birbirleriyle karıştırılması aslında çok doğaldır; hatta bu karışıklığı İngilizce konuşan insanlar da yapabileceği için teknik anlamında “yönelimsellik” terimini kullanan felsefeciler aynı dili paylaştıkları bu insanlara sayfalar boyu iki kavram arasındaki farkı anlatmaya çalışırlar (Dennett, 1996, s. 27-41; Searle, 1983).⁷ Diğer taraftan, benzer bir durum İngilizce okunuşları aynı olan fakat yazılışları ve anlamları farklı olan Yönelimsellik (İng., “Intentionality”) ve İçlemsellik (İng., “Intensionality”) kavramları için de söz konusudur; yine bu alanda eser veren birçok düşünür hem konuşurken hem de—gözden kaçmasına müsaade etmemek için—yazarken hangisi hakkında konuştuklarını belirtmek için ilkinin telaffuz ettikten sonra veya yazdıktan sonra “Intentionality-with-a-t”, ikincisini telaffuz ettikten veya yazdıktan sonra “intensionality-with-an-s” şeklinde özellikle vurgularlar (Crane, 2003, s. 32; Dennett, 1996, s. 38-39; Searle, 1983, s. 22-25). Peki, Türkçe çevirilerdeki sorun nedir?

Aslında, Türkçe’de bu üç kavrama karşılık gelen üç ayrı terim mevcuttur: (i) Niyetlilik; (ii) Yönelimsellik/Yönelmişlik ve (iii) İçlemsellik (Akarsu, 1998, s. 22, 98,201-202; Cevizci, 1999, s. 43, 441, 630-631, 937-38). Dolayısıyla, İngilizce’de olan sorunları Türkçe’de de yaşamamız için esasında herhangi bir neden yoktur. Fakat, bu kavramların doğru bir şekilde Türkçe’deki karşılıklarının tespit edilmesi gereklidir. Bu çalışmada, bu üç kavramı açıklarken yer yer bu kavramların tarihsel arka planlarını ve bu kavramların günümüzdeki tartışmalarda nasıl kullanıldığını kısaca aktarmaya çalışacağım;⁸ çünkü bir noktada özellikle alan dışında bir çevirmenin bu kavramları doğru çevirmesi için kavramların ait olduğu bağlamı da bilmeleri gerekecektir. Bu çalışmanın sadece çevirmenlere değil,⁹ aynı zamanda zihin felsefesine ilk adımlarını Türkçe’de atacak olan felsefecilere, bilişsel sorunlara meraklı kişilere¹⁰ bu alandaki temel bir kavram olan yönelimsellik kavramını tanıtmaya ve diğer kavramlardan ayırt etmesi bakımından, ayrıca yanlış çevirileri ayıklamak için bir yöntem sunması bakımından önemli bir

rehber olacağına inanıyorum. Ayrıca, bu çalışmanın bu alanda yapılan çeviri hatalarının talihsiz sonuçlarına ışık tutarak bu konuda bir farkındalık yaratmasını da umut ediyorum.

Niyet (İng., “Intention”) ve Niyetlilik (İng., “Intentionality”)

İlk önce temel bir kavramdan bahsedelim: “zihinsel hal”. Zihnimizin içine baktığımızda, orada geçmiş zamana odaklandığımızda birtakım hatıralar bulacağız, bu hatıraların bazılarının içine gömülü olan pişmanlık, sevinç, vb., duyguları, şimdiki zamana odaklandığımızda halihazırda sahip olduğumuz kimi inanç ve arzuları, gelecek zamana odaklandığımızda ise gerçekleşmesi beklenen bazı hayalleri ve arzuları, gerçekleştirilmesi düşünülmüş ve niyet edilmiş kimi eylem planlarını, vb., şeyleri bulacağız. Bütün bunları şimdilik “duygu halleri”, “bilişsel haller”, vb., ayrı ayrı başlıklar altında değerlendirmek yerine bunlara genel bir isim verelim: “zihinsel haller” (İng., “mental states”). Nasıl ki fiziki nesnelerin çeşitli şartlar altında girdikleri, girebilecekleri farklı durumları betimlemek için “fiziki haller” terimini kullanıyorsak, zihin sahibi varlıkların farklı zaman ve şartlarda girdikleri, girebilecekleri farklı durumları (öfke, hüznün, kıskançlık, depresyon, arzu, korku, vb.) betimlemek için “zihinsel haller” terimini kullanalım. Bu zihinsel hallerin paradigmatic örnekleri olarak genelde şu örnekler verilir: inanç-zihinsel hali, arzu-zihinsel hali, niyet-zihinsel hali (İng., “Intention”), hatıra-zihinsel hali, vb. Şimdi, bu kısa girişten sonra bu zihinsel hallerden sadece birisine, niyet-zihinsel haline odaklanalım.

Herhangi bir eylemi değerlendirirken bazı temel sorular sorarız: Eylemi gerçekleştiren kişi eylemi gerçekleştirdiği esnada özgür bir birey miydi, yoksa bu eylemi yapmaya mecbur mu kılınmıştı? Eylemi gerçekleştiren kişi eyleminin meydana getireceği olası veya kesin sonuçlarını bilerek mi hareket etti, yoksa eylem esnasında ağır veya hafif düzeyde bir bilgi eksikliği mi mevcuttu? Eylemi gerçekleştiren kişi eylemi bilerek gerçekleştirmişse, bu eylemi gerçekleştirmedeki niyetinin derecesi neydi?... Eylemlerin niyetli/kasıtlı veya niyetsiz/kasıtsız olarak kategorize edilmesinin, daha da ötesinde niyetli/kasıtlı eylemlerin (İng., “Intentional Action”) kendi aralarında derecelere ayrılarak değerlendirilmesinin hukuki önemi aslında oldukça açıktır; zira verilecek ceza en nihayetinde işlenen suçun niteliğine, eylemi gerçekleştiren bireyin kusur miktarına, niyet/kasıt derecesine, vb., kriterlere bakılarak belirlenir. Peki, herhangi bir eylemin niyetli/kasıtlı bir eylem olduğunu hangi ölçüt veya ölçütlere göre söyleyebiliriz? Sanırım, çoğu kişinin aklında şuna yakın bir niyetli eylem tanımı vardır: Herhangi bir A öznesi X eylemini *niyetli/kasıtlı bir biçimde* gerçekleştirmiştir ancak ve ancak (i) Y’yi gerçekleştirmenin en uygun yolunun X eylemini gerçekleştirmekten geçtiğine inanmışsa ve (ii) Y’nin gerçekleşmesini arzu etmişse.¹¹ Bir kişinin sokakta yürürken karşıdan gelen sokak köpeğine elindeki açılmış salam paketini fırlattığını farz edelim. Ona neden elindeki salamı köpeğe doğru fırlattığını sormuş olalım. Şu iki cevaptan birisini alabiliriz:

- (1) Karşımdan bir sokak köpeği çıkageldi, onun aç olduğunu düşündüm, köpeğin yanına fazla sokulmadan uzak bir mesafeden salam paketini fırlatarak onu besleyeceğimi düşündüm. Sokak köpeği önüne düşen salamı kokladı ve yedi.
- (2) Karşımdan bir sokak köpeği çıkageldi, oldum olası köpeklerden korkmuşumdur, hiç düşünmeden elimde ne varsa ona doğru fırlatmışım. Elimde salam varmış. Sokak köpeği önüne düşen salamı kokladı ve yedi. (Anscombe, 1963, s. 9 vd.)

Yukarıdaki durumlardan ilkinin niyetli bir eylem olarak, ikincisini ise niyetli-olmayan bir eylem olarak betimleyebiliriz. Hukuki olarak ve gündelik hayat bağlamında belki çoğu kişiye basit gibi görünen bu niyetli eylem tanımının felsefi arka planına baktığımızda, yani eylem felsefesindeki tartışmalara baktığımızda ise oldukça teknik meselelerle karşı karşıya kaldığımızı hissediyoruz. Anscombe'a bir kulak verelim:

Çok sıkça, bir kişi 'şöyle-şöyle yapacağım' dediğinde bizler bunun bir niyet ifadesi olduğunu söylemeliyiz. Bizler bazen eylemin de niyetli olduğundan bahsediyoruz ve onun hangi niyetle gerçekleştirildiğini sorabiliriz. Her durumda, 'niyet' kavramını kullanırız; şimdi eğer bu kavramı tarif etmeye girişirsek ve bu üç tür cümleden sadece birisini ele alıp onun bütün konumunu içerdiğini düşünürsek, bizler kuvvetle muhtemel 'niyet'in ne anlama geldiğine dair şeyler söyleyebiliriz; fakat aynıysa diğer iki durumdan birisi söz konusu olduğunda söylemek yanlış olabilir. Örneğin, 'Niyet her zaman gelecek ile ilişkilidir' diyebiliriz. Fakat bir eylem herhangi bir şekilde gelecek ile ilişkili olmadan niyetli olabilir. Bunu fark etmek bizi 'niyet' sözcüğünün birçok anlamı olduğunu söylemeye, belki de 'niyetli' sözcüğünün 'niyet' sözcüğü ile bağlantılı olması gerektiğine dair düşüncenin tamamıyla yanıltıcı olduğunu söylemeye götürebilir, çünkü bir eylem kendi içinde herhangi bir niyet olmaksızın niyetli olabilir. Veya alternatif olarak, sadece belirli başka niyetlerle yapılan eylemlerin niyetli eylem olarak adlandırılması gerektiğini düşünmeye meyilli olabiliriz. Ve, bizler bir kişinin niyetlerinden simpliciter ["basitçe", çn] olarak—i.e., onun yapmayı amaçladığı şeyden—bahsederken kullandığımız 'niyet' sözcüğü ile onun bir şeyi yapma veya önerme esnasındaki niyetinden—onun ["o eylemin" ç.n.,] içinde ne hedeflediğinden—bahsederken kullandığımız 'niyet' sözcüğünün farklı anlamları olduğunu söylemeye yatkın olabiliriz. Fakat gerçekte bu farklı durumlarda kullanılan sözcüğün çokanlamlı olduğunu söylemek makul değildir. Açıkça çokanlamlı olmayan bir sözcüğün 'farklı anlamları' olduğunu söylemenin bize cazip geldiği yerde şu çıkarımda bulunabiliriz: Aslında bizler kavramın temsil ettiği mahiyete ilişkin hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz. (Anscombe, 1963, s. 1)¹²

Anscombe'un burada dikkat çekmek istediği mesele şudur: Niyet ile ilgili ifade biçimlerine bakıldığında, her ne kadar aynı kelime kullanılmış olsa da niyete dair üç farklı durumun olduğunu görürüz: (i) geleceğe dair planlar ve eylemler doğrultusunda zihnimde oluşturduğum niyet-zihinsel halleri, (ii) herhangi bir eylemi gerçekleştirirken o eyleme eşlik eden başka niyetler, (iii) herhangi bir eylemi niyetli/kasıtlı bir şekilde gerçekleştirmek (Setiya, 2018). Bu üç ayrı durumu şu şekilde formalize edebiliriz:

- (1) A öznesi X-lemeye niyet etti [niyet zihinsel-hali]
- (2) A öznesi Y-lemek niyetiyle X-ledi [Y-nihai niyeti]
- (3) A öznesi niyetli/kasıtlı bir biçimde X-ledi [niyetli/kasıtlı eylem]

Eylem felsefesindeki tartışmalara baktığımızda bu tartışmaların birçok boyutunun olduğunu görürüz: Bunlardan hangisi daha önceliklidir? Eğer doğru bir eylem kuramı inşa edeceksek, eylem kuramının temeli olacak olan "niyet" kavramını bu yukarıdakilerden hangisini baz alarak geliştireceğiz? Yukarıdaki "niyet" ifade biçimlerinden birisi aslında doğru bir şekilde açıklandığında diğerleri de açıklanmış olur mu? (Setiya, 2018). Sözcüğü, Anscombe'dan farklı olarak¹³ gerekçelere (İng., "reasons") dayanan rasyonel açıklamanın (İng., "rational explanation") nedensel açıklamanın (İng., "causal explanation") bir türü olduğunu savunan Davidson'un (2002a) görüşüne göre, 2'deki ifade biçimi sinkategorematik

bir ifade biçimidir (Davidson, 2002a, s. 7-8), aslında bu ifade biçimini 3'teki ifade biçimi şeklinde ele almalıyız (Setiya, 2018): Eğer bir eylem X, A öznesinin o eyleme ilişkin sahip olduğu birincil nedene (İng., “primary reason”) gönderimde bulunarak tasvir ediliyorsa, X eylemi niyetli bir eylemdir; yani aynı eylem bir betimleme altında niyetli eylem olarak kategorize edilirken başka bir betimleme bağlamında niyetsiz bir eylem olarak kategorize edilebilir (Davidson, 2002a).¹⁴ Bratman'a göre, eylem felsefesi literatüründe iki ayrı kutup görüyoruz. (i) İndirgemeci Görüş: niyetli eylemin eylemde bulunan öznenin inanç ve arzuları cinsinden açıklanması gerektiğini savunan görüş ve (ii) İndirgeme Karşıtı Görüş: Niyetlerin, inanç ve arzu demetine indirgenmeyecek ayrı bir zihinsel hal olduğunu savunan görüş (Bratman, 1984, s. 375-376). Bu nokta eylem felsefesindeki tartışmalardan sadece ama sadece bir tanesidir; şimdilik bu makalenin amacı ve sınırları doğrultusunda sunulan bu kısa tanıtımın yeterli olduğunu varsayalım ve ana meseleye geçelim.

Yönelimsellik (İng., “Intentionality”)

Zihin felsefesi literatürüne baktığımızda, yönelimsellik (İng., “Intentionality of mental states”) kavramının merkezi kavramlardan birisi olduğunu fark ederiz; bu kavram alan içindeki teknik anlamı ve kullanımı itibarıyla özellikle yukarıdaki bölümde bahsedilen niyetlilik kavramından ince bir şekilde ayırt edilmelidir. Bazılarına göre (Caston, 1998; Caston, 2019),¹⁵ antikçağa kadar uzanan bir kullanımı ve önemi olan bu kavram özellikle orta çağ skolastikleri tarafından bir benzetme (“intendere arcum in”) ile açıklanır. Bu felsefecilere göre, inanç, arzu, korku, nefret, vb., birçok zihinsel hal¹⁶ için şu söylenir: Bu türden zihinsel hallerin herhangi birisinin içinden geçen bir varlığın o zihinsel hal ve nesnesi arasında kurduğu ilişki bir ok doğrultma (intendere arcum in) faaliyetindeki ok ve hedefi arasındaki ilişki gibidir (Dennett, 1996, s. 36). Kurulan bu benzetme doğrultusunda aslında şu söylenmek istenir: her doğrultulan okun nasıl şöyle ya da böyle bir hedefi varsa, bu türden zihinsel hallerin de şöyle ya da böyle muhakkak hakkında olduğu, kendisine yöneldiği, gönderimde bulunduğu bir düşünce nesnesi vardır (Dennett, 1996, s. 36). Orta çağ skolastiklerinin kullandığı biçimiyle bu kavramı tekrar diriltip kendi düşüncesine de hizmet edecek bir şekilde yeniden yorumlayan Brentano (1995) bu kavramdan şu şekilde bahseder:

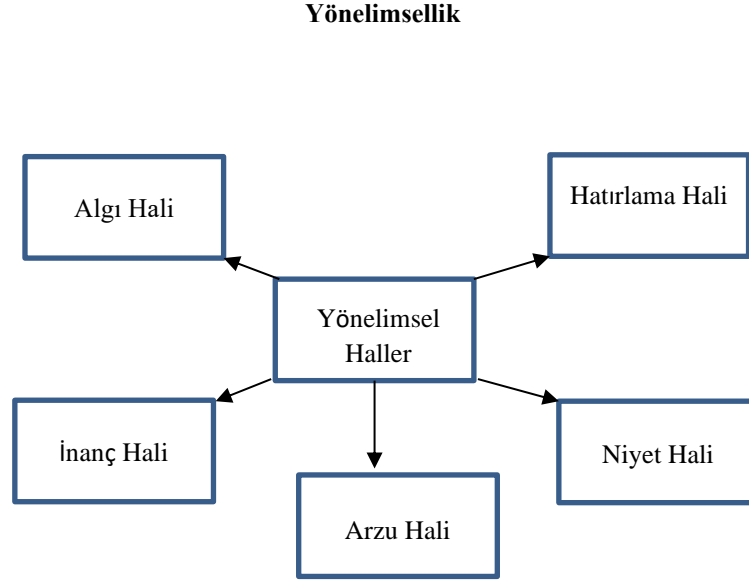
Her zihinsel görüngü orta çağdaki Skolastiklerin deyişiyle bir nesnenin [*Gegenstand*] yönelimsel (veya basitçe zihinsel) iç-varlığı ile belirlenir. Pek açık olmamakla birlikte biz buna, bir içeriğe gönderim, bir nesneye [*Objekt*] (ki bunla bir şeyin özelliği gibi bir gerçeklik [*eine Realität*] anlaşılmalıdır) doğru yönelim, veya içkin nesnelik diyebiliriz. Her zihinsel görüngü, her ne kadar hepsi aynı yolla olmasa da, herhangi bir şeyi kendinde nesne [*Objekt*] olarak içerir. Bir tasarımda, bir şey tasarlanmıştır, bir yargıda bir şey onaylanmış veya yadsınmıştır, bir sevgide bir şey sevilmiştir, bir öfkede bir şeyden öfkelenilmiştir, bir istekte bir şey istenmiştir vesaire. (Brentano, 1995, s. 88)¹⁷

Bu pasajda Brentano zihinsel görüngüler—zihinsel haller— ile ilgili çok temel bir özellikten bahseder. Herhangi bir zihinsel hali ele aldığımızda, o zihinsel halin muhakkak kendisine yöneldiği, hakkındalık ilişkisi kurduğu herhangi bir nesnesinin¹⁸ bulunduğunu fark ederiz. Sözcüleri, herhangi bir özne aşk zihinsel-hali içerisindeyse, muhakkak aşkın kendisine yöneldiği, aşkın konusunu oluşturan bir nesnesi vardır; hiç kimse “Ben sadece aşığım, ama hiç kimseye veya hiçbir şeye de aşık değilim, benim aşkım hiçbir üyesi olmayan bir boş kümeden ibarettir” diyerek bir aşk zihinsel-hali içerisinde olamaz. Yine benzer bir şekilde, hiç

kimse “Benim inancımın konusunu oluşturan herhangi bir nesne yoktur, ben sadece ama sadece inanıyorum” diyemez; çünkü eğer o kişi gerçekten bir inanç zihinsel-halindeyse, o kişinin inandığı muhakkak belli belirsiz bir şey, inancının konusunu oluşturan bir inanç-nesnesi vardır, zaten bir kişi bir inanç-zihinsel hali içinde olduğunu veya inandığını söylediğinde “Peki, neye inanıyorsun?” diye sormamızın nedeni de budur. Diğer taraftan, bu düşünen özne ile düşünce nesnesi arasında kurulan bu yönelimsel ilişkinin diğer türden fiziksel ilişkilerden çok önemli bir noktada bir farklılığından da bahsedebiliriz. Herhangi ikili veya daha çok *relatum* gerektiren bir fiziksel ilişkiden bahsettiğimizde, örneğin yan-yana olma ilişkisi veya arada olma ilişkisi gibi, bu ilişkiyi tesis eden bütün *relatum*ların ilişki tesis edilmeden önce ve ilişki esnasında ayrı ayrı var olmaları gerekir; zaten bu şart yerine gelmediği zaman da herhangi bir fiziksel ilişkiden bahsedilemezdi. Sözgelisi, “Ali” ve “Ayşe” özel isimlerinin taşıyıcısı olan iki töz arasında bir öpme-ilişkisi gerçekleşmişse, o zaman “Ali” ve “Ayşe” isimli tözlerin bu ilişki esnasında ve öncesinde fiziki olarak var olmuş olmaları gerektiğini söyleriz; aksi takdirde öpme-ilişkisi zaten mümkün olmayacaktı (Crane 1996). Buradan hareketle şöyle bir genelleme yapabiliriz: *Herhangi bir ilişkinin var olması o ilişkiyi tesis eden nesnelere var olmalarına bağlıdır.* Yalnız, zihinselliğin yönelimsel iç-varlık (İng., “intentional inexistence”) özelliğine odaklandığımızda bu genelleme işlemiyor gibi görünür. Yine bir zihinsel hali ele alalım, bir aşk-zihinsel hali. Bir özne bir aşk-zihinsel hali içerisinde olabilir, yönelimsellik özelliği gereği bir özne bir aşk-zihinsel halindeyse onun aşkının kendisine yöneldiği, hakkında olduğu bir de nesnesi olmalıdır; fakat bu aşk-nesnesinin illa ki fiziki alemde var olan bir nesne olmasına gerek yoktur, sözgelisi ben tamamıyla bir kurgu ürünü olan bir roman karakterine âşık olmuş olabilirim. Yönelimsellik ilişkisinin düşünen özne ile düşünce nesnesi arasında kurulan bir ikili ilişki olduğunu varsayarsak, bu ikili ilişkinin ikinci ayağı olan düşünce nesnesinin, teknik adıyla “yönelimsel nesne”nin fiziki alemde var olan bir nesne olmasına gerek yoktur (Crane 1996). Bu durumda, akıllara şu soru da geliyor: Sonuç itibarıyla, herhangi bir ilişkiden bahsedebilmek için o ilişkiyi tesis eden en az iki nesnenin varlığından bahsetmemiz gerekir; fakat mesele yönelimsellik olduğunda burada alışlagelmişin dışında ilişkiyi oluşturan öğelerden birisinin, düşünce nesnesinin kendisinin var olması şartı yoktur. Bu durumda, düşünen özne ve düşünce nesnesi arasında gerçekleşen yönelimsellik özelliğinin bir ilişki olmadığını, farklı türde bir ilinek olduğunu söyleyebiliriz veya alternatif olarak, düşünen öznenin düşünme faaliyetine içkin olarak bir yönelimsel nesneyi çok özel bir anlamda var kıldığını iddia edebiliriz.¹⁹ Yönelimsellik ile ilgili tartışmalardan birisi bu iki seçenekten hangisinin doğru olduğuna yöneliktir. Diğer taraftan, özellikle zihin felsefesindeki doğalcı-işlevselci yaklaşım neticesinde ortaya çıkan başka bir sorun daha vardır: En nihayetinde zihinsel haller belirli işlevleri olan nöral hallerden ibaret ise, bu nöral hallerin nasıl olup da şu nesne değil de bu nesne ile bir yönelimsel ilişki kurmasını nasıl açıklayabiliriz? En nihayetinde, taş, toprak, su gibi fiziksel nesnelere yönelimselliğinden bahsetmezken nasıl oluyor da nöral haller söz konusu olduğunda bunların yönelimsellik özelliğine sahip olması gerektiğini söyleyebiliyoruz, yönelimselliği doğal bir alan içerisinde açıklayabilir miyiz?²⁰

Özet olarak şunu söyleyebiliriz: Eğer bir inanç-zihinsel hali içerisindeysem, o inancın kendisine yöneldiği, hakkında olduğu bir nesne vardır, yani inancın her zaman bir nesnesi vardır. Eğer bir arzu-zihinsel hali içerisindeysem, o arzusun muhakkak yöneldiği, hakkında olduğu bir arzu-nesnesi vardır. Yönelimsellik, en azından bazı zihinsel haller için konuşmak

gerekirse,²¹ bu türden zihinsel hallerin genel bir özelliğidir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise şudur: İnanç, arzu, korku, niyet (İng., “intention”), vs., farklı türden zihin halleridir ve bunların hepsi yönelimsellik özelliğine sahiptir. Yönelimsellik özelliği sergileyen bu zihinsel hallere “yönelimsel haller” diyelim ve bunu zihinselliğin bir kategorisi olarak kabul edelim. “Yönelimsel Haller” kategorisinin altında yer alan inanç-zihinsel hali, arzu-zihinsel hali, hatırlama-zihinsel hali, niyet-zihinsel hali, algı-zihinsel hali, öfke-zihinsel hali, vb., haller ise o yönelimsellik kategorisinin altında yer alan yönelimsel hallerin türleri olacaktır. Aşağıdaki şekilde şu ana kadar anlatılanların bir resmi sunulmaktadır:

Şekil 1. Yönelimsel hallerin türleri

Peki, bütün bu bilgiler ışığında gelelim asıl sorumuza. Eğer zihin felsefesi literatüründeki teknik bir terim olan “Intentionality”, yani “yönelimsellik” terimi kelimenin gündelik kullanımında veya eylem felsefesi bağlamındaki kullanımı düşünülerek “niyetlilik/kasıtlılık/amaçlılık” terimi ile çevrilmiş olsaydı ne olurdu? Birincisi, belki de en önemlisi Crane’ın altını çizdiği hata işlenmiş olurdu: “Bir şey yapmak için niyet yönelimsel bir haldir, zira birisi herhangi bir şeye niyet etmeden niyet edemez; fakat niyetler birçok türdeki yönelimsel zihin hallerinden sadece bir tanesidir.” (Crane 1996)²²

Niyet-zihinsel halinin de aynı diğer türdeki yönelimsel haller gibi her zaman yöneldiği, hakkında olduğu bir nesnesi vardır, bu yüzden de niyet-zihinsel halini yönelimsel hallerin bir türü olarak kabul ederiz. Eğer bir niyet-zihinsel halindeysem, o niyetin şöyle ya da böyle bir nesnesi vardır, “Ben sadece ama sadece niyet ettim, ama niyet ettiğim bir şey yok” dersek kavramsal bir çelişkiye düşeriz (Krş., Crane, 2003, s. 32). Fakat, yukarıda bahsi geçen birçok zihinsel hal ile ilgili olan “yönelimsellik” genel kategorisini “niyetlilik” gibi o kategorinin ancak bir türü olan bir terimle karşılamaya kalkarsak, o zaman bahsi geçen birçok yönelimsel-zihinsel halinin özünde niyet-taşıyan veya şöyle ya da böyle bir amaca eşlik eden haller olduğunu okuyucuya yanlış bir şekilde aktarmış oluruz. Dennett’in örneğini (Dennett, 1996, s. 36) ele alalım; görüş alanıma—benim bu görüş alanında at görmeyle ilgili herhangi bir amacım,

niyetim hiç yokken— bir at girmiş olsun ve duyu organlarımda işlevlerinde de herhangi bir sorun olmadığını varsayalım. Bu durumda, görüş alanıma giren nesneyi *bir at olarak* temsil eden algı sistemi vasıtasıyla bir inanç-zihinsel hali içerisine girerim: “Ben inanıyorum ki x F’dir”.²³ Bu durumda, yani bu inanç-zihinsel halinde herhangi bir kasıtlılık, niyetlilik söz konusu değildir, yani ben bu inanç-zihinsel halinde olmaya niyet etmiş değilim; burada algı süreçlerinin birçoğunda olduğu gibi altyapısında herhangi bir kasıt veya niyet taşımayan bir durumdan söz ediyoruz. Böylece bazı çeviri metinlerde yapılan hatayı da formüle etme şansına sahip oluruz: ***Niyet-zihinsel halleri yönelimseldir; ama bütün yönelimsel-zihinsel halleri niyetli/kasıtlı/amaçlı değildir.*** Peki, yönelimsellik anlamına gelen terimin her görüldüğü yerde niyetlilik şeklinde çevrilmesinin sonuçlarını şimdi bir örnek pasaj üzerinden görelim. Kariyerinin büyük bir bölümünde zihnin bilinçliliği ve yönelimselliği gibi özellikleri biyolojik bir alan içerisinde kalarak açıklama hedefinde olan Searle’ün *Bilinç ve Dil* kitabının çeviri metnine bakalım. Daha ilk bölümde, Searle bilinç teriminin özbilinçten, dikkatten ve bilgiden ayırt edilmesi gerektiğini belirttikten sonra (Searle, 2002, s. 8, Krş. Searle, 2005a, s. 18-19), bilincin özelliklerini açıklamaya başlar, bunlardan birisi yönelimseliktir (Searle, 2002, s. 12, Krş. Searle, 2005a, s. 24-25). Bu noktada, kitabın sonuna kadar kullanılacak olan yönelimsellik kavramının ilk ve en net açıklamasını bu sayfalarda buluyoruz. Yalnız, bu noktada çeviri maalesef çok sorunlu olduğu için sadece bir iki yerde düzeltme yaparak bu işin içinden çıkmak mümkün değildir. Aşağıdaki çeviri metinde altı çizili olan terimler çevirmenin çeviride kullandığı terim tercihine işaret edecek, köşeli parantez içerisinde girilen ek bilgilerde ise, sırasıyla, metinde geçen orijinal İngilizce terime ve, eğer terim yanlış çevrilmişse, ok işareti ile doğru çevirisinin ne olması gerektiğine işaret edilecektir.

Filozoflar ve psikologlar, birçok zihinsel durumun, şeylerin dünyadaki bağıntı durumlarına yönelmiş, ya da onlar hakkında olmalarını sağlayan özelliğine “niyetlilik” [İng., “intentionality” → “yönelimsellik”] adını vermişlerdir. Eğer bir inanca, arzuya ya da bir korkuya sahipsem, her zaman inancım, arzum ve korkum ile ilgili bir tür içerik bulunmak zorundadır. Bu içerik, var olmasa ya da bir sanrı olsa bile bir şey hakkında olmalıdır. Aşırı derecede hatalı olduğum durumlarda bile dış dünyaya gönderimde bulunduğumu gösteren bir tür zihinsel içerik bulunmak zorundadır. Bilinçli durumların tümü bu anlamda bir niyetliliğe [İng., “intentionality” → “yönelimselliğe”] sahip değildir. Örneğin, bir kişinin her hangi bir şey hakkında anksiyeteli ya da depresyonlu olmayıp yalnızca kötü bir duygu durumunda bulunduğu anksiyete ya da depresyon durumları vardır. Bu niyetli bir durum [İng., “an intentional state” → “yönelimsel durum/hal”] değildir. Fakat kişi gelecekteki herhangi bir olay hakkında anksiyete hissediyorsa, bu niyetli bir durumdur [İng., “an intentional state” → “yönelimsel durumdur/haldir”]. Çünkü bu durum, kendisinin ötesinde bir şeye yöneliktir. Bilinç ile niyetlilik [İng., “intentionality” → “yönelimsellik”] arasında şu açıdan kavramsal bir bağlantı vardır: Herhangi bir konu hakkındaki niyetli durumlarımızın [İng., “our intentional states” → “yönelimsel durumlarımızın/hallerimizin”] çoğu, gerçekte en çoğu bilinçsiz olsalar da, bilinçsiz bir niyetli durumun [İng., “an unconscious intentional state” → “bilinçsiz bir yönelimsel durumun/halin”] gerçek bir niyetli durum [İng., “an intentional state” → “bir yönelimsel durum/hal”] olabilmesi için ilke olarak bilince erişebilir olması gerekir. Bu durum, fiilen bastırma, beyin lezyonu ya da mutlak unutkanlık tarafından engelleniyor olsa bile bilinçli olabilecek türde bir şey olmalıdır. (Searle, 2005a, s. 24-25, Krş., Searle, 2002, s. 12)

Bu pasajda, Searle genel olarak bilinçli olmak ve yönelimsellik arasındaki bağlantıyı açıklar; fakat çeviride yönelimsellik teriminin geçtiği her terim sistematik bir şekilde “niyetli” ve “niyetlilik” terimleri ile karşılandığı için bu pasajı okuyan kişi Searle’ün “birçok zihinsel halin” (Searle 2002, s. 12) bir amaç içerdiğini, bir niyetlilik taşıdığını iddia ettiğini sanabilir. Halbuki, Searle hiç böyle bir şey söylemiyor. Birçok zihinsel halin, örneğin, dünyanın yuvarlak olduğuna dair inancımın, bu akşamüstü bir yürüyüş yapma niyetimin, bir gün Mars’ta yaşama arzumun, Gulyabani’den korkumun, vb. zihinsel hallerin hep bir içeriğinin olduğundan, bu zihinsel haller vasıtasıyla düşüncemin odağının (var olan, yakın veya uzak gelecekte gerçekleşme olasılığı bulunan veya hiç var olmayan ve muhtemelen asla var olmayacak olan) bir düşünce nesnesine yönelmiş olmasından bahseder. Hatta, bu inancımın, niyetimin, arzumun, korkumun, vb., zihinsel hallerimin nesnesi ne kadar belirsiz, garip olsa bile yine de bu zihinsel hallerin şöyle ya da böyle birer nesnesi olduğundan bahsedilir. Niyet-zihinsel hali ise bu yönelimsel-zihinsel hallerinden sadece bir tanesidir; bütün bu bahsi geçen zihinsel hallerin ortak özelliği olarak “yönelimsellik” terimi yerine “niyetlilik” terimini kullanırsak, o zaman yukarıda bahsi geçen bütün zihinsel hallerin bir niyet taşıdığını, şöyle ya da böyle bir niyet içerdiğini Searle’e söylemiş oluruz; fakat Searle bunu hiç söylemiyor. Yukarıda bahsi geçen zihinsel haller hakkında genel olarak şu söylenebilir: Gulyabani’den korkmak niyetiyle/amacıyla/için Gulyabani’den korkmayabilirim;²⁴ bir gün Mars’ta yaşamaya niyet ettiğim için Mars’ta yaşamayı arzu etmeyebilirim; dünyanın yuvarlak olduğuna inanmaya niyet ettiğim için dünyanın yuvarlak olduğuna inanmaya başlamayabilirim. Çoğu zaman, bahsi geçen zihinsel hallerimize eşlik eden veya onların zeminini oluşturan bir niyet-zihinsel hali bulunmaz; fakat bahsi geçen zihinsel hallerimizin şöyle ya da böyle, açık veya muğlak bir düşünce nesnesi bulunur. Bu tespiti yaparak ilk çeviri hatasının talihsiz sonuçlarını göstermiş olduk. Şimdi, ikinci kritik hataya geçelim.

Normalde “yönelimsellik” şeklinde çevrilmesi gereken terim “niyetlilik/kasıtlılık/amaçlılık” şeklinde çevrildiğinde ikinci bir yanlış anlamaya da mahal verilmiş olacaktır. Niyetlilik en nihayetinde belirli bir bilinç düzeyi gerektirir; eğer A öznesiyle ilişkilendirilen bir durumda “A öznesi kasıtlı/niyetli bir biçimde X-ledi [niyetli/kasıtlı eylem]” diyorsak, eylemin gerçekleştirilmesi esnasında A’nın bilinçli bir özne olduğunu da söylemek durumundayız; kimse yatağında uyurken²⁵ bir şekilde gerçekleştirdiği eylemden dolayı ahlaki ve hukuki açıdan “kasıtlı eyleyici” (İng., intentional agent) statüsünde değerlendirilmez. Eğer yukarıda bahsi geçen yönelimsel-zihinsel hallerinin (inanç, arzu, korku, gelecek endişesi, vb.) ortak özelliğinin niyetlilik/kasıtlılık olduğu söylenmiş olsaydı, o zaman otomatik olarak bu yönelimsel-zihinsel hallerin bilinçli haller olduğu da söylenmiş olurdu. Bilindiği üzere, özellikle Freud’le birlikte *bütün* zihinsel hallerin o zihinsel hallerin taşıyıcısı olan öznenin erişimine açık olduğu tezi ağır bir darbe almıştır; artık bilinç-dışı fenomenini kabul ederek zihinsel hallerin bir kısmının bilinçsizce gerçekleştiğini düşünüyoruz (Heil, 2013, s. 19-20). Fakat, esasında yönelimsellik özelliği taşıyan birçok zihinsel halin ortak özelliğinin yönelimsellik değil de niyetlilik olduğu söylenirse, yönelimsellik terimi niyetlilik olarak çevrilirse, okuyucu niyetliliğin en nihayetinde bilinçli olmayı gerektireceğini düşünecek ve bahsi geçen birçok zihinsel halin de bu yüzden bilinçli olması gerektiğinin savunulduğunu sanacaktır;²⁶ bir yandan da—tabi ki yanlış bir şekilde—felsefecilerin neden bilinç-dışı gibi artık hemen hemen herkesin kabul ettiği bir fenomeni her nasılsa ısrarla reddettiğini

düşünecektir. Bu pasajın çevirisi ile ilgili diğer bir bağlantılı sorun da şudur. Bu pasajın başında— eğer çevirideki terim tercihinin doğru terim tercihi olduğunu kabul edersek—şunu kabul etmek durumunda kalacağız. P: “Birçok zihinsel halin ortak özelliği niyetliliktir; başka bir ifadeyle, zihinsel hallerimizin birçoğu niyetlilik içerir”. Fakat, pasajın ortalarına geldiğimizde Searle şöyle bir iddiayla karşımıza çıkıyor gibi görünüyor: “Herhangi bir konu hakkındaki niyetli durumlarımızın çoğu, gerçekte en çoğu bilinçsiz olsalar da, bilinçsiz bir niyetli durumun gerçek bir niyetli durum olabilmesi için ilke olarak bilince erişebilir olması gerekir” (Searle, 2005a, s. 24-25). Bu cümleyi basitleştirelim. Q: “Niyetli durumların çoğu bilinçsizdir”. Şimdi bu iddialara çoğu insanın sezgisel olarak doğru kabul edeceği bir iddiayı daha ekleyelim. R: (Tümel İddia) Niyetlilik, bilinçli olmayı gerektirir; başka bir ifadeyle, bütün niyetli durumlar bilinçli olmayı gerektirir. Bu durumda, açık bir şekilde Q ve R birbiriyle çelişmiş olur; çünkü R niyetli durumların hepsinde bir bilinçli olma durumunun gerek-koşul olduğunu iddia ederken, Q niyetli durumlar için bilinçli olma durumunun gerek-koşul olmadığını iddia eder. R’nin formüle ettiği sezgilere sahip olan bir okuyucunun aklında muhtemelen şu soru oluşur: “Benim niyetli olarak yaptığım şeylerin çoğu nasıl bilinçsiz olabilirler ki? Bir şeyin niyetli olarak yapılması zaten belirli bir düzey bir bilinç gerektirir, burada bir mantıksızlık var.” Dahası, sezgisel bir mantıksızlık yaratmasının haricinde bu anlayışın hukuki sonuçları da makul olmayan sonuçlar doğuracaktır; zira niyetli eylemlerin çoğu, sözgelişi insan öldürme, yolsuzluk, vs., gibi özellikle bir plan ve niyet taşıyarak işlenmiş bu suçların çoğunun bilinçsizce işlendiğini söylemek bu suçlara atanan cezai yaptırımları da yumuşatacaktır. Peki, bu pasajda aslında Searle ne anlatmak istiyor?

İlk önce Searle’ün pasajın bu kısmında neden bilinçlilik ve yönelimselliği bir açıdan ayırmaya çalıştığı, diğer bir açıdan ise bu ikisinin arasında kavramsal bir bağlantı olduğunu iddia ettiği kısma odaklanalım, burada Searle’ün esasında söylediklerini şu şekilde formüle edebiliriz: (i) *Ne her bilinçli hal yönelimseldir* (Searle, 2002, s. 12) ve (ii) *Ne de sadece bilinçli haller yönelimseldir* (Searle, 2002, s. 44);²⁷ yine de buna rağmen bu ikisi arasında bir bağlantı mevcuttur, çünkü (iii) *her yönelimsel zihinsel hal, çoğu zaman bilinçsiz bir şekilde gerçekleşmiş olsa bile, (hakiki bir yönelimsel zihin hali olarak kabul edilmesi için) o zihinsel halin sahibi olan kişinin en azından ilkece/potansiyel olarak o halin bilinçli içeriğine bir şekilde erişebiliyor olmasını gerektirir*. Searle’ün kendi verdiği örnekler üzerinden gidelim. Bazı depresyon ve anksiyete çeşitlerinde, ki bunlar da bilinçli varlıkların içinden geçtiği zihinsel hallerdir, bunların tam olarak veya tam olmasa da kısmen ne ile alakalı olarak ortaya çıktıklarını, ne hakkında olduklarını, hangi düşünce nesnesine yönelmiş olduklarını bir şekilde terapi ile tespit edebiliyoruz; dolayısıyla bu bilinçli kişilerin içinden geçtikleri bu zihinsel hallerinin yönelimsel olduğunu söyleyebiliyoruz. Fakat, depresyon ve anksiyete hastalarının bazılarında bu depresyon veya anksiyetenin ne kaynaklı olarak ortaya çıktığını, ne ile ilişkili olduğunu, *ne hakkında* olduğunu tespit edemediğimiz durumlar da mevcuttur. Bu durumda, bazı depresyon ve anksiyete çeşitlerinde ne açık ne de kapalı olarak hakkında olduğu bir düşünce nesnesini tespit edemediğimiz için, bu tür zihinsel hallerin yönelimsel olmadığını, bunların sadece fenomenolojik haller²⁸ olduğunu söylemek durumundayız. Diğer bir deyişle, herhangi bir zihinsel halin bilinçli bir zihin hali olması o halin yönelimselliğini sağlamak için yeterli olmayabilir: *Bilinçlilik/Farkındalık, yönelimselliğin yeter-koşulu değildir*. Öte yandan, zihnimizden geçen zihinsel hallerin birçoğu üzerine düşündüğümüzde esasında bunların

birçoğunun bilinçsiz olduğunu da tespit edebiliriz. Sözgelisi, şu anda bu satırları yazarken esasında masamın altında zehirli bir yılan olmadığına inanmış olmalıyım; zira aksi durumda bu yazı faaliyetine devam etmem söz konusu bile olmazdı. Bu da şu anlama geliyor, demek ki bu satırları yazarken bütün bilincimi ve dikkatimi Searle’ün söylemiş olduğu iddiaları okuyucuya doğru bir şekilde aktarmaya gayret ediyordum; fakat diğer bir yandan o esnada farkında/bilincinde olmasam da şu inanca da sahiptim: “Ben inanıyorum ki şu anda masamın altında zehirli bir yılan yoktur”. Bu inanç-zihinsel hali yönelimsel bir haldir; fakat size bunun bahsini açmadan önce yazı faaliyeti esnasında böylesi bir inanca sahip olduğumun farkında bile değildim. Demek ki, herhangi bir zihinsel halin yönelimsel olması o halin bilinçli olmasını gerektirmeyebilirmiş: *Bilinçli olmak, yönelimselliğin gerek-koşulu değildir*. Searle, bilinçliliğin yönelimselliğin ne yeter-koşulu ne de gerek-koşulu olduğunu söyledikten sonra, devamında, bütün bunlara rağmen bu ikisi arasında bir bağlantı olduğunu söyler.²⁹ Evet, çoğu durumda yönelimsel zihin hallerimiz kontrolümüz dışında, farkında olmadığımız birtakım olaylar ve bizim o şekilde düşünmemizi sağlayan zorlayıcı dışsal ve içsel şartlar altında gerçekleşmiş olabilir. Fakat, eğer bütün bu yönelimsel zihin hallerimizin esasında asla erişemeyeceğimiz bilinç-dışı içeriklerden ibaret olduğunu söylersek, yönelimselliğin muhtemelen en sezgisel-akılsal kısmını da çöpe atmış oluruz: Bu hayatta bir şekilde hayatta kalmaya çalışıyoruz, bu hayatta kalma çabasının altındaki nörofizyolojik durum ve işleyişler bizim bilinçli erişimimizin dışında kalmış olsa bile, bu dünyadaki davranışlarımız ve eylemlerimiz bir şeye neden oluyor, oluşan bu nedenler doğrultusunda yeni eylem kararları alabiliyoruz, hatalarımızdan ders çıkarıyoruz. Eğer bu çıkardığımız derslere, yönelimsel hallerimizin içeriğine hiçbir erişimimiz olmasaydı o çıkardığımız dersler ne işe yarardı?... Searle’ün bu pasajda bastırma, unutkanlık durumlarında bile yönelimsel hallerin gerçek anlamda yönelimsel bir hal olarak kabul edilebilmesi için “ilke olarak bilince erişebilir olması gerekir” (Searle, 2005a, s. 25, Krş., Searle, 2002, s. 12) derken kastı esasında tam anlamıyla derin bilinç-dışı yönelimsel haller (İng., “deep unconscious intentional states”) olamayacağı yönündeki düşüncesinden kaynaklanır (Searle, 1994, s. 162; Krş. Searle, 2014, s. 203). Yönelimsel halleri, yönelimsel kılan şey o zihinsel halin taşıdığı düşünsel içeriklerden ibarettir. Eğer o düşünsel içeriklere potansiyel olarak hiçbir şekilde bilinçli bir erişimimiz olamayacaksa, hiç farkına varamayacağımız bir hazinenin üstünde oturan bir fakirin trajedisini yaşamış olurduk.

Yönelimsellik teriminin sistematik bir biçimde niyetlilik şeklinde çevrilmesinin muhtemelen en hazin sonucuna ise aşağıdaki pasajda ulaşıyoruz; çünkü bu pasajda Searle bu sefer özellikle felsefede kullanılan teknik anlamındaki yönelimsellik terimi ile gündelik hayatta kullanılan niyetlilik terimlerinin karıştırılmaması gerektiğini, yönelimselliğin felsefede kullanımının çok farklı bir anlama geldiğini okuyucuya aktarmaya çalışıyor:

En önemlisi, bilinç durumları tipik olarak ‘niyetlilik’e [İng., “intentionality” → “yönelimsellik”e] sahiptir ve zihin durumları bu özellik yoluyla dünyadaki nesnelere ve ilişki durumlarına yönelik veya onlarla ilgili olur. Felsefeciler niyetlilik [İng., “intentionality” → “intentionality”]³⁰ kelimesini sadece gündelik anlamıyla ‘niyet etmek’ [İng., “intending”] için değil, gönderimsel içeriğe sahip bütün zihinsel görüngüler için de kullanırlar. *Bu kullanıma göre inançlar, umutlar, niyetler* [İng., “intentions”], korkular, istekler ve algular bütünüyle niyetlidir [İng., “intentional” → “yönelimsel”]. Dolayısıyla eğer bir inanca sahipsem bu inanç bir şey hakkında olmalıdır. Normal bir görsel deneyim yaşıyorsam da sanırım gerçekte bir şey görüyor olduğumu düşünmeliyim vb. *Bütün bilinç durumları niyetli* [İng., “intentional” →

“yönelimsel” değildir ve bütün niyetlilikler [İng., “intentionality” → “yönelimsellikler”] de bilinçli değildir; örneğin hedefsiz anksiyete niyetlilikten [İng., “intentionality” → “yönelimsellikten”] yoksundur, bir kişinin sahip olduğu inançlar da uykuya daldığında derhal bilinçten yoksun kalır.³¹ Fakat bence bilincin birçok önemli evrimsel işlevlerinin niyetli [İng., “intentional” → “yönelimsel”] olduğu açıktır. Örneğin bir hayvan bilinçli bir açlık ve susuzluk hissine sahiptir; bilinçli algısal ayrımlarla ilgilenir, bilinçli niyetlilik içeren eylemlere [İng., “conscious intentional actions”]³² girer ve bilinçli bir şekilde dost ve düşmanın ayırımına varır. Bunların tümü bilinçli niyetli [İng., “intentional” → “yönelimsel”] görüngülerdir ve yaşamın biyolojik idamesi için gereklidir. Genel bir nörobiyolojik bilinç açıklaması, bilinç durumlarının niyetliliğini [İng., “intentionality” → “yönelimselliğini”] izah edecektir. Örneğin, renkleri görme ile ilgili bir açıklama doğal olarak kişilerin renk ayırımı yapabilme yeteneğini izah eder. (Searle, 2005a, s. 72-73; Krş., Searle, 2002, s. 44. İtalic vurgular bana aittir)

Bu çeviri pasajında da yine birçok hata mevcuttur, bu hatalardan en önemlisi “Bu kullanıma göre inançlar, umutlar, niyetler [İng., “intentions”], korkular, istekler ve algılar bütünüyle niyetlidir [İng., “intentional”]” cümlesidir; çünkü bir kere niyetlerimizi bir köşeye koyup diğer zihin halleri olan inançlara, umutlara, korkulara, isteklere ve algılara odaklanırsak bunların birçoğunun cümlede geçen iddianın aksine niyetsiz olduğunu fark ederiz. Görüş alanına giren bir atı at olarak algılamak, bu yönde bir inanç oluşturmak, vs., yönelimsel hallerdir, ama bu zihinsel süreçlerin hiçbirinde birer niyet/kasıt olmasına gerek yoktur. Searle tam da niyetlilik ile yönelimselliğin birbirinden nasıl ayrıldığına işaret ediyor bu pasajda, fakat “intention”, “intentional” gibi kelimelerinin hepsi fark gözetilmeksizin “niyet” ve “niyetlilik” şeklinde çevrildiği için Searle’ün amacı da maalesef gizlenmiş oluyor, dahası Searle’ün tamamıyla sağduyu karşısı bir felsefeci olduğu sanısı da okuyucunun zihninde oluşmuş oluyor. Searle sadece bu eserinde değil, birçok eserinde yönelimsellik ve niyetlilik arasındaki farka değiniyor. Mesela, *Toplumsal Gerçekliğin İnşası* (Searle 2005b) kitabında, “Bilinçle birlikte, zihnin dünyada kendi dışındaki nesnelere ve olayları temsil etme yetisi olan niyetlilik (İng., “intentionality” → “yönelimsellik”) gelir” cümlesinden hemen sonra okuyucuyu bilgilendirmek için bir dipnot düşülmüş:

‘Niyetlilik’i, [İng., “intentionality” → “yönelimsellik”]i bir şey hakkında ve bir şeye doğru olan (zihinsel) temsillerin özelliği anlamında teknik bir terim olarak kullanıyorum. İnançlar ve istekler bu anlamda niyetlidir [İng., “intentional” → “yönelimsel”], çünkü bir inanca ve isteğe sahip olmak için falan şeye inanmak veya filan şeyi istemek zorundayız. Tanımlanan şekliyle niyetliliğin [İng., “intentionality” → “yönelimsellik”], niyet etmekle [İng., “intending”] özel bir ilişkisi yoktur. Örneğin, sinemaya gitmeye niyet etmek [İng., “intending”] niyetliliğin [İng., “intentionality” → “yönelimsellik”] sadece bir türünden ibarettir...” (Searle, 2005b, s. 22; Krş. Searle, 1995, s. 7)

Ayrıca, yine Searle’ün *Zihin Dil ve Toplum* (Searle 2006) kitabında aynı meselelerin vurgulandığına şahit oluyoruz:

Aslında bu tartışmamızın amaçları bakımından, bilincin en önemli özelliği, bilinçle, biz insan varlıklarının nesnelere ve dünyadaki şey durumlarını kendimiz için temsil etmek mecburiyetinde olma kapasitemiz arasında asli bir bağın oluşudur. Bu özellik, inançlar ve arzular, umutlar ve korkular, sevgi ve nefret, gurur ve utanç, aynı zamanda algı ve niyet [İng., “intention”] vasıtasıyla etkisi altına girdiğimiz bir özelliktir. Bu özelliğin felsefede teknik bir adı vardır: ‘Niyetlilik’ [İng., “Intentionality” → “Yönelimsellik”]. Niyetlilik [İng., “Intentionality” →

“Yönelimsellik”] zihnin öyle bir özelliğidir ki, zihinsel durumların dünyadaki şey durumlarına yöneltilmesini, bu şey durumlarına dair olmasını, onlara yönelik olmasını, onları amaçlamasını [İng., “aim at” → hedeflemesini]³³ bu özellik sağlar. Bu özellik garip bir özelliktir; zihnin bu özelliğinde, bir nesnenin bizim niyetli durumlarımız [İng., “our intentional state” → “bizim yönelimsel durumumuz/halimiz”] tarafından temsil edilmesi için o nesnenin gerçekte var olması gerekmez. Bundan dolayıdır ki, çocuklar, Noel Baba diye bir şey olmadığı halde, Noel arifesinde Noel Baba’nın geleceğine inanabilmektedirler... (Searle 2006, s. 76-77; Krş. Searle, 1999, s. 64-65)

Bu çeviri hataları düzeltilmediği sürece İngilizce kaynaklardan Türkçe’ye kazandırılan önemli eserlerde yazarın esas amacını da anlayamamış oluruz. Diyelim ki, yazar sayfalar boyunca İngilizce’deki olağan kullanımındaki “intentionality” kelimesi ile zihin felsefesindeki teknik kullanımıyla “Intentionality” terimini birbirinden ayırt ederek okuyucuyu bu noktada aydınlatmaya çalışıyor; bunun çok önemli bir ayırım olduğunu daha çalışmasının başında söylüyor ve ileriki yerlerde, diğer çalışmalarında da yönelimsellik kavramını merkeze alarak bir düşünce geliştirmeye çalışıyor.³⁴ Diyelim ki yazar özellikle şu noktayı vurguluyor: Yönelimsel zihin halleri arasında amaç/niyet taşıyan tek bir hal vardır, o da niyet-zihinsel halidir. Diğer yönelimsel zihin halleri, inanç, arzu, korku, vs., bir amaç taşımak veya bir amaca hizmet etmek zorunda değildir, hatta çoğu zaman bu zihinsel hallere herhangi bir niyet-zihinsel hali eşlik etmez. Bütün bu aydınlatıcı açıklamalara rağmen, yazarın bu bölümde kullandığı bütün “Intentionality” kelimelerinin nerdeyse sistematik bir biçimde “Niyetlilik” veya “Amaçlılık” veya “Kasıtlılık” şeklinde çevrildiğini hayal edin, sonuç tahmin edileceği üzere Türkçe zihin felsefesi literatürü için oldukça üzücü ve endişe vericidir.³⁵ Searle gibi önemli düşünürlerin kitaplarında, makalelerinde kullandığı “yönelimsellik” teriminin “niyetlilik” şeklinde çevirisi sonucu bu kaynaklardan faydalanarak yapılan Türkçe yayınların bir kısmına bakmak sanırım bu endişenin yersiz bir endişe olmadığını açık bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu konuda artık daha fazla geç kalmadan bir şeyler yapmanın zamanı çoktan gelmiş olabilir. Sonuç olarak, yukarıda bahsi geçen kritik hataların açığa çıkarılması neticesinde en azından şunu söyleyebilirim, zihin felsefesi bağlamında birçok zihinsel halin genel bir özelliği olarak gösterilen “Yönelimsellik” kavramı “Niyetlilik” veya “Kasıtlılık” veya “Amaçlılık” şeklinde çevrilemez. Ayrıca, Türkçe literatüre bu kavram çoğu yerde “niyetlilik” şeklinde çevrilmiş diye böylesi oldukça sorunlu bir anlayışı devam ettirmenin, bir geleneğe dönüştürmenin de herhangi bir faydasını görmüyorum. Böyle bir yanlış terim kullanma geleneği sürdürülmemeli, mümkünse her yerde buna karşı çıkılmalıdır.

İçlemsellik (İng., “Intensionality”)

Yönelimsellik ile ilgili olan fakat aslında aynı olmayan, yine yönelimsellik ile karıştırılan başka bir kavram daha vardır: İçlemsellik (Intensionality-with-an-s).³⁶ Bu dile ilişkin bir terimdir. Dil içerisindeki her kelime veya sembol ya mantıksal bağlaçtır ya da terim/yüklem (Dennett, 1996, s. 38). Bu terimler veya yüklemeler ise semantik açıdan incelendiğinde ikiye ayrılır: terimin kapsamı ve terimin işlemi. Terimin kapsamı demek o terim ile gönderimde bulunan şey veya şeylerin kümesi demektir; terimin işlemi ise o gönderim kümesine nasıl gönderim yapıldığını belirleyen o terimin anlamı, sunum kipi demektir (Dennett, 1996, s. 38-39; Frege, 1997). “Lewis Carroll” ve “Charles Lutwidge Dodgson” tekil terimleri esasında aynı nesneye gönderimde bulunur; fakat bu özel isimlerin işlemleri farklıdır, gönderim yaptıkları nesneyi

farklı yollardan betimlerler (Frege, 1997). İşleme ilişkili olarak iki tespitte bulunabiliriz: (i) İşlemsel bağlamların (İng., “Intensional Contexts”) etkilediği cümleler söz konusu olduğunda eş-kaplamlı terimler cümle içinde yer değiştirildiğinde o cümlenin doğruluk değeri değişebilir (Crane, 2003, s. 32; Dennett, 1996, s. 39-41; ayrıca bkz., Dennett, 2017, s. 3; Dennett, 1998b, s. 315);³⁷ (ii) İşlemsel bağlamların etkilediği cümleler söz konusu olduğunda, cümlede geçen tekil terimin varlıksal genellemesi (İng., “Existential Generalization”) yapılamayabilir (Crane, 2003, s. 32-36).³⁸ Bu iki maddeyi sırasıyla açıklayalım.

Normal şartlar altında, “Lewis Carroll, *Aynanın İçinden* kitabının yazarıdır” cümlesindeki “Lewis Carroll” terimi ile “Charles Lutwidge Dodgson” terimi aynı şahsa gönderimde bulunduğu için, yani bu iki terim eş-kaplamlı olduğu için, bu cümlede “Lewis Carroll” terimini “Charles Lutwidge Dodgson” terimi ile değiştirdiğimizde cümlenin doğruluk değerinde herhangi bir değişiklik olmaz, yani cümle eğer doğruysa doğruluğu, eğer yanlışsa yanlışlığı sabit kalacaktır. Dolayısıyla, aşağıdaki A cümlesi ve B cümlesinin doğruluk değerinin bu uslamlamaya göre aynı kaldığını söyleriz.

A: “Lewis Carroll, *Aynanın İçinden* kitabının yazarıdır.”; B: “Charles Lutwidge Dodgson *Aynanın İçinden* kitabının yazarıdır.”

Fakat, A cümlesindeki önermeyi bir öznenin inanç-zihinsel halinin kendisine yöneldiği önermesel içeriğe vurgu yaparak, yani o öznenin kendi düşüncesini Türkçe-olarak-dile-getirilişini şu şekilde yazarsak işler değişebilir:

C: “Ayşe inanıyor ki Lewis Carroll, *Aynanın İçinden* kitabının yazarıdır.”

Burada artık Ayşe’nin bir düşüncesinden bahsediyoruz, dolayısıyla bu cümleyi Ayşe’nin Lewis Carroll’un *Aynanın İçinden* kitabının yazarı olduğuna dair inancı hakkında bir cümle olarak analiz etmek durumundayız. C cümlesinin gerçekten Ayşe’nin inanç halini doğru bir biçimde betimlediği için doğru bir önerme olduğunu varsayalım. Fakat, bu sefer ek olarak, Ayşe’nin “Lewis Carroll” ile “Charles Lutwidge Dodgson” terimlerinin eş-kaplamlı olduğunu bilmediğini, yani esasında matematikçi olan Charles Lutwidge Dodgson’un “Lewis Carroll” müstear adını kullanarak *Aynanın İçinden* kitabını yazdığı gerçeğinden haberdar olmadığını, bu iki kişinin tamamıyla ayrı kişiler olduğuna inandığını düşünelim. Bu durumda, yukarıdaki gibi eş-kaplamlı terimleri yer değiştirdiğimizde karşımıza şu cümle çıkar:

D: “Ayşe inanıyor ki Charles Lutwidge Dodgson, *Aynanın İçinden* kitabının yazarıdır.”

Bu durumda şunu söylemek durumundayız: D cümlesi Ayşe’nin inanç dünyasını doğru bir biçimde betimlemiyor; çünkü Ayşe Charles Lutwidge Dodgson’un *Aynanın İçinden* kitabının yazarı olduğuna inanmıyor. Dolayısıyla, D cümlesi yanlıştır. C ve D gibi işlemsel bağlamların etkili olduğu, yani bir yönlemsel sistemin düşüncelerinin dile-getiriliş neticesinde oluşan cümleler söz konusu olduğunda, eş-kaplamlı terimler yer değiştirildiğinde ve yukarıdaki gibi bir inancı dile getiren özne yerine konan terimin eş-kaplamlı olduğunu bilmediğinde, cümlenin doğruluk değeri buna bağlı olarak değişecektir (Crane, 2003, s. 33-34).

Şimdi, gelelim ikinci meseleye. Normal şartlar altında, içerisinde tekil terimin geçtiği bir cümle doğruysa, bu cümleden hareketle bu cümlenin hakkında olduğu nesnenin var olduğu sonucu çıkarılır. Şu cümleyi ele alalım. E: “Lewis Carroll, *Aynanın İçinden* kitabının yazarıdır.” Bu cümledeki doğruluktan hareket ederek şu çıkarımı yapabiliriz:

F: “En az birisi vardır ki, o *Aynanın İçinden* kitabının yazarıdır.”

E cümlesi doğrudur, bu cümleden çıkarım yapılarak üretilen F cümlesi de aynı şekilde doğrudur (Crane, 2003, s. 34). Fakat, mesele içlemsel bağlamlara geldiğinde işler değişebilir. Crane’in örneği üzerinden gidelim.

G: “Vladimir inanıyor ki Santa Claus, Kuzey Kutbu’nda yaşar.”

Bu cümleyi Vladimir’in inancını hatasız bir şekilde betimlediği için doğru olarak kabul edelim. Fakat, bu cümlede geçen “Santa Claus” tekil terimi yerine varlıksal genelleme (İng., “Existential Generalization”) kuralına göre, şu cümleyi yazarsak:

H: “En az birisi vardır ki, o Vladimir’in Kuzey Kutbu’nda yaşadığına inandığı kişidir.” (Crane, 2003, s. 34)

Vladimir’in Santa Claus ile ilgili birçok inancı olabilir; Santa Claus’un kötü huylu, sinsî bir ihtiyar olduğuna, bacadan her düştüğünde etrafı pislik içerisinde bırakıp, üstelik hiç temizlik yapmadan kaybolduğuna, vb., [kurgu-bağlamındaki karakter özelliklerine] inanabilir. Aynı şekilde, birçoğumuzun Sherlock Holmes’un—bir kurgu karakteri olduğunu bilmemize rağmen—en iyi dedektif olduğuna inanabileceğimiz gibi (Crane, 2013) Vladimir de—bir söylencenin kurgu unsuru olduğunu bilmesine rağmen—Santa Claus’un Kuzey Kutbu’nda yaşadığına inanmış olabilir. Fakat, bütün bunlardan hareket ederek ne Vladimir’in aynı zamanda o kişinin var olduğuna inandığını ne de bizim Sherlock Holmes’un geçmişte yaşamış bir dedektif olarak var olduğuna inandığımızı söyleyemeyiz; bu durumda yani Vladimir’in aslında Santa Claus’un veya Sherlock Holmes’un kurgu karakteri olduğuna inandığı durumlarda bu çıkarımlar geçersiz çıkarımlar olacaktır.³⁹ Bu semantik gerekçelere ve arka plandaki bilgilere uygun olarak şunu söyleyebiliriz: G cümlesi doğru iken H cümlesi yanlış bir cümledir (Crane, 2003, s. 34-35).⁴⁰

Peki, neden yönelimsellik (İng., “intentionality-with-a-t”) ile içlemsellik (İng., “intensionality-with-an-s”) karıştırılır, dahası neden içlemsellik kimilerine göre esasen yönelimselliğin ölçütü olarak kabul edilir? Aslında bu iki kavramın sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu, hatta aynı kavramlar olduğunu söylemek için bazı kışkırtıcı nedenlerin olduğu söylenebilir, sonuç itibarıyla içlemsel bağlamların söz konusu olduğu cümlelere baktığımızda bu cümlelerin zihin sahibi varlıkların yönelimsel hallerinden birisine, örneğin yukarıdaki örneklerde olduğu gibi bir inanç-zihinsel haline ilişkin cümleler olduğunu görürüz. Dolayısıyla, daha ilk baştan yönelimsel zihin hallerinin dildeki yansımasının içlemsellik olduğunu söylemek için geçerli bir neden elde ettiğimizi düşünebiliriz (Crane, 2003, s. 35). Spesifik olarak incelediğimizde ise sırasıyla şunları söyleyebiliriz: (i) zihinsel hallerin yönelimselliği gereği bir özne algıladığı veya düşündüğü nesneyi hep belirli bir sunum kipinde algılar veya düşünür (Krs., Dennett, 1996, s. 36-38). Dennett’in bir örneği üzerinden gidelim. Eğer bir at gördüğüm halde, çeşitli içsel veya dışsal faktörler nedeniyle gördüğüm şeyi bir Kanada geyiği sandıysam (Dennett, 1996, s. 36-37), yönelimsel halimin içeriği de bu şekilde şekillenmiş olacaktır: “A öznesi x nesnesini y olarak temsil ediyor ve x ’in y olduğuna inanıyordu”. Yönelimsel nesnenin varlığından bağımsız bir şekilde şunu söyleriz “Yönelimsel ilişkinin oluşması A öznesine ve A’nın düşünce nesnesini nasıl düşündüğüne bağlıdır”.⁴¹ Eğer özünde yönelimsel ilişki sadece A’ya değil, aynı zamanda A’nın içinde bulunduğu düşünce halinin içeriğinin hangi betimleme

altında A'nın düşüncesi olduğuyla birebir ilişkiliyse, o zaman A öznesinin yönelimsel halinden ve onun yönelimsel halinin hakkında olduğu önermesel içerikten bahseden içlemsel bağlam hassasiyeti olan cümlelerde *Leibniz Yasası*'nın işlememesi kadar doğal bir şey olamaz; çünkü A öznesinin yönelimsel içeriği ancak A'nın dile getirdiği terimdeki işlemler üzerinden belirlenir. *Leibniz Yasası* eş-kaplamalı cümlelerde geçerli olan bir çıkarımdır; yalnız bu yasa bir öznenin yönelimsel halinden ve önermesel içeriğinden bahseden, dolayısıyla da içlemsel bağlam hassasiyetine sahip olan cümlelerde işlemez (Crane, 1996; Crane, 2003, s. 35; Dennett, 1996, s. 27-41); (ii) diğer taraftan, zihinsel hallerin “yönelimsel iç-varlık özelliği” terimi vasıtasıyla (Aquinas'taki karşılığı “esse intentionale”, bkz., Crane, 1996, Crane, 2003, s. 31) fiziki alemde hiç var olmamış, gelecekte de muhtemelen hiç var olmayacak nesnelere (tek boynuzlu at, zümrüd-ü anka kuşu, vb..) hakkında düşünebildiğimiz, bir şekilde düşünce nesnesini düşünce faaliyetine içkin hale getirerek düşündüğümüzün altı çizilir (Crane, 2003, s. 31; Dummett, 2014, s. 29). Bir öznenin yönelimsel halinden ve o öznenin yönelimsel halinin hakkında olduğu önermesel içerikten bahseden içlemsel bağlam hassasiyeti olan cümlelerde *Varlıksal Genelleme İlkesi* işlemez, çünkü yönelimsel iç-varlığın var-olmayan şeyleri düşünebilme özelliği burada aslında kendisini dilsel bir alanda gösterir (Crane, 1996, Crane, 2003, s. 35). Peki, dil ve zihin arasında böylesine bir sıkı ilişki varken neden bu iki kavramı ayrı ayrı ele almalı, bunları birbirine karıştırmamalıyız? Öncelikle, bütün içlemsel bağlam hassasiyeti olan cümleler yönelimsel hallerden bahseden cümleler olmak zorunda değildir. Quine'in şu meşhur örneğini ele alalım: [Öncül i] $\square (9 > 5)$, [Öncül ii] $9 = \text{gezegenlerin sayısı}$, [Sonuç] $\square (\text{gezegenlerin sayısı} > 5)$ (Crane, 2003; Quine, 1971). Burada, sonuç önermesi önceki iki doğru öncülden çıkması gereken bir önerme gibi duruyor; fakat önceki iki önerme doğru iken üçüncü önerme doğru değildir. Buraya kadar şunu görmüştük: *Leibniz Yasası* yönelimsel hallerden bahseden içlemsel bağlam hassasiyeti olan cümlelerde işlemedi; fakat burada böyle bir durum olmamasına rağmen yine de yasanın işlemediğini görüyoruz. Burada *Leibniz Yasası*'nın işlememesine neden olan bu sefer zorunluluk kipinin içlemsel bağlam hassasiyetidir. Eğer bu doğruysa, o zaman içlemsel bağlam hassasiyetine sahip olup da yönelimsellik ile herhangi bir ilişkisi olmayan cümlelerin var olduğunu göstermiş oluruz (Crane, 1996, Crane, 2003, s. 35-36). Crane'e göre, yönelimselliği içlemsellik ile karıştırmamak için tartışmalı da olsa geçerli bir neden daha vardır. Normal şartlar altında, herhangi bir öznenin bir nesneyi görmesinden bahsettiğimizde bu görme ediminin kendisi yönelimsel olmalıdır; yani görme en nihayetinde bir zihinsel hal olduğundan ve her zihinsel hal şöyle ya da böyle bir nesne gerektirdiğinden ve düşünme edimi hep belirli bir bakış açısı gerektirdiğinden, A öznesi x nesnesini gördüğünde onu hep belirli bir biçimde, mesela “x F'dir” olarak görür. Halbuki, dil içerisinde kullandığımız “görme” fiili kaplamsal bir biçimde kullanılır. Ali isimli henüz dil-öğrenmemiş bir çocuğu düşünelim. “Ali Donald Davidson'ı gördü” dediğimizde Ali'nin “Donald Davidson” isimli kişiyi gördüğünü söyleriz [her ne kadar dil-konuşmayan “Ali” isimli çocuk gördüğü kişiyi *Donald Davidson* olarak görmemiş olsa da], bu durumda eğer “Donald Davidson” ve “Quine'in en meşhur öğrencisi” ifadeleri eş-gönderimliyse, o zaman “Ali Quine'in en meşhur öğrencisini gördü” dediğimizde de doğru bir şey söylemiş oluruz (Crane, 1996, Crane, 2003, s. 36). İkinci karşı-örnek tartışmalı bile olsa, Crane'e göre, ilk örnek yönelimselliğin ve içlemselliğin farkını ortaya koymak için yeterlidir; zira birinci karşı örnek ile kesin bir şekilde şunu söyleyebiliriz: “içlemsellik yönelimsellik için yeterli değildir, ve o (“içlemsellik” çn.) gerekli bile olmayabilir” (Crane, 2003, s. 36).⁴²

Sonuç

Sonuç olarak, “Intentionality” teriminin Türkçe’ye çevirisindeki bazı aktüel hatalara, bu aktüel hatalar neticesinde oluşan yanlış aktarımlara bakıldığında, bu konularda çok daha hassas olmamız gerektiği apaçık ortadadır. Burada, son olarak, bu makalede dikkat çekmek istediğim birkaç noktayı hatırlatmak istiyorum: zihin felsefesi literatüründeki teknik bir terim olan Yönelimsellik (İng., Intentionality”) terimi farklı türdeki zihinsel hallerin birçoğunun (inanç, arzu, korku, öfke, niyet, vb.) ortak olarak paylaştıkları bir noktaya ışık tutar; bu zihinsel hallerin her birinin şöyle ya da böyle hakkında olduğu, yöneldiği bir nesnesinin olduğuna işaret eder. Fakat, bu terim gündelik dildeki ve eylem felsefesindeki “niyetlilik/kasıtlılık/amaçlılık” (İng., “intentionality”) terimi ile karıştırılırsa—en azından benim tespit edebildiğim kadarıyla—şu kritik hatalar meydana gelir: (i) Bahsi geçen birçok zihinsel halin niyet taşıdığı, niyetli olduğu gibi bir fikir verilmiş olur; halbuki durum tam tersine hiç böyle değildir ve (ii) Niyet en nihayetinde bir bilinç gerektirdiğinden, bütün bu bahsi geçen zihinsel hallerin bilinçli olduğu gibi bir fikir okuyucuya aktarılmış olur; halbuki durum hiç de böyle değildir, ve son olarak (iii) yazar yönelimsellik ve niyetlilik arasındaki farkı açıklamaya çalışırken bu iki terim aynı terim ile yani “niyetlilik” terimi ile çevrilirse yazarın sayfalar boyunca anlatmak istediği meramı gizlenmiş, böylece de zaten çetrefilli bir mesele olan bazı meseleler daha zor veya anlaşılmaz bir hale gelmiş olur. Buna ek olarak, yönelimsellik terimi niyetlilik şeklinde çevrildiği sürece, yapay zekâ tartışması, otantik yönelimsellik ve bilinç tartışması gibi zihin felsefesi literatüründeki merkezi öneme sahip tartışmalar da maalesef anlaşılabilirlikten uzak tartışmalar haline dönecektir. Dahası çevirilerdeki bu kritik hatalar gözetilmediği ve düzeltilmediği sürece, Türkçe felsefe literatüründe bu hata normalleştirilerek maalesef bir meşruiyet kazanacak ve belki de geri döndürülemeyecek bir galat-i meşru örneğine dönüşecektir. Yerleşmiş olan yanlış bir enformasyonu düzeltmek çok sancılı bir süreçtir; çünkü doğal bir alışkanlığa dönüşen pratiğin tamamıyla silinmesi o yanlış enformasyonla özdeşleştirilen birçok bağlamsal bilginin o kaynaktan teorik ve pratik açıdan ayrıştırılmasını gerektirir. Ayrıca, böylesi bir galat-i meşruyu Türkçe literatüre böyle yerleşmiş diye devam ettirmenin de hiçbir faydasını göremiyorum, aksine bu devam ettiği sürece özellikle zihin ve dil felsefesi alanındaki çalışmaların önünde hep büyük bir engel olarak duracağını düşünüyorum. Umulur ki bu makale bu talihsiz sürecin durmasına küçük de olsa bir katkıda bulunur.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1998). *Felsefe terimleri sözlüğü* (7. baskı). İnkılap.
- Anscombe, G. E. M. (1963). *Intention* (2. baskı). Blackwell.
- Aristotle. (2009). *The nicomachean ethics* (Çev. D. Ross). Oxford University.
- Bratman, M. (1984). Two faces of intention. *The Philosophical Review*, 93(3), 375-405. <https://doi.org/10.2307/2184542>
- Brentano, F. (1995). *Psychology from an empirical standpoint* (Çev. A. C. Rancurello, D. B. Terrell & L. McAlister, 2. baskı). Routledge. (Orijinal çalışma 1874 yılında yayımlandı.)
- Caston, V. (1998). Aristotle and the problem of intentionality. *Philosophy and Phenomenological Research*. (58), 249–298. <https://doi.org/10.2307/2653509>
- Caston, V. (2019). *Intentionality in ancient philosophy*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2019 Edition), <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/intentionality-ancient/>
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü* (3. baskı). Paradigma.
- Crane, T. (1996). Intentionality. E. Craig (Ed.), *Routledge encyclopedia of philosophy* içinde (Cilt 4), Routledge.
- Crane, T. (2003). *The mechanical mind* (2. baskı). Routledge.
- Crane, T. (2013). *The Objects of Thought*. Oxford University.
- Davidson, D. (2002a). Actions, reasons and causes. *Essays on actions and events* içinde (2. baskı, s. 3-19). Oxford University.
- Davidson, D. (2002b). Intending. *Essays on actions and events* içinde (2. baskı, s. 83-102). Oxford University.
- Dennett, D. C. (2017). Intentional systems. *Brainstorms: philosophical essays on mind and psychology-40th anniversary ed.* içinde, s. 3-23). MIT.
- Dennett, D. C. (1998a). Intentional systems in cognitive ethology: The “Panglossian Paradigm” defended. *The intentional stance* içinde (7. baskı, s. 237-268). MIT.
- Dennett, D. C. (1998b). Evolution, error and intentionality. *The intentional stance* içinde (7. baskı, s. 287-321). MIT.
- Dennett, D. C. (1994). The myth of original intentionality. E. Dietrich (Ed.), *Thinking computers and virtual persons: essays on the intentionality of machines* içinde (ss. 91-107). Academic.
- Dennett, D. C. (1996). *Kinds of minds: Toward an understanding of consciousness*. BasicBooks.
- Dennett, D. C. (1999). *Aklın türleri: Bir bilinç anlayışına doğru* (Çev. H. Balkara). Varlık. (Orijinal çalışma 1996 yılında yayımlandı.)
- Dretske, F. I. (1982). *Knowledge and the flow of information* (2. baskı). MIT.
- Dummett, M. (2014). *Origins of analytical philosophy*. Bloomsbury.
- Fodor, Jerry. (1994). *A theory of content and other essays* (3. baskı). MIT.
- Frege, G. (1997). On sinn and bedeutung (Çev. Max Black). M. Beaney (Ed.), *The Frege reader* içinde (s. 151-

- 171). Blackwell. (Orijinal çalışma 1892 yılında yayımlandı.)
- Heil, J. (2013). *Philosophy of mind: A contemporary introduction* (3. baskı). Routledge.
- Millikan, R. (1989). Biosemantics. *Journal of Philosophy*. 86(6), 281-297.
<https://doi.org/10.2307/2027123>
- Nagel, T. (2013). What is it like to be a bat? *Mortal questions* içinde (16. baskı, s. 165-180). Cambridge University.
- Nagel, T. (2008). Yarasa olmak nasıl bir şeydir? (Çev. F. Doruker). D. Hofstadter & D. Dennett (Ed.), *Aklın Gözü: Benlik ve ruh üzerine hayaller ve düşünceler* içinde (ss. 377-389). Boğaziçi Üniversitesi.
- Nagel, T. (2015). Yarasa olmak nasıl bir şeydir? (Çev. Ö. Ç. Aksoy). *Zihin ve evren: Materyalist neo-darwinci doğa görüşü neden neredeyse kesinlikle yanlış* içinde (ss. 145-165). Jaguar. (Orijinal çalışma 2012 yılında yayımlandı.)
- Nagel, T. (2020). Yarasa olmak nasıl bir şeydir? (Çev. Ö. Ç. Aksoy). *Phainomena*, 1(2), 57-73.
- Putnam, H. (1992). Does evolution explain representation? *Renewing Philosophy* içinde (ss. 19-34). Harvard University.
- W.V. Quine. (1971). Reference and modality. L. Linsky (Ed.), *Reference and modality* içinde (ss. 17-34). Oxford University.
- Sayan, E. (2012). Analitik zihin felsefesinin temel problemlerine bir bakış. *Kaygı-Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. (19), 37-54.
- Searle, J. (1983). *Intentionality: An essay in the philosophy of mind*. Cambridge University.
- Searle, J. (1994). *The rediscovery of the mind*. MIT.
- Searle, J. (1995). *The construction of social reality*. Free.
- Searle, J. (1999). *Mind, language and society: Philosophy in the real world*. Basic Books.
- Searle, J. (2002). *Consciousness and language*. Cambridge University.
- Searle, J. (2005a). *Bilinç ve dil* (Çev. M. Macit & C. Özpilavcı). Litera. (Orijinal çalışma 2002 yılında yayımlandı.)
- Searle, J. (2005b). *Toplumsal gerçekliğin inşası* (Çev. M. Macit & F. Özpilavcı). Litera. (Orijinal çalışma 1995 yılında yayımlandı.)
- Searle, J. (2006). *Zihin dil ve toplum: Gerçek dünyada felsefe* (Çev. A. Tural). Litera. (Orijinal çalışma 1999 yılında yayımlandı.)
- Searle, J. (2014). *Zihnin yeniden keşfi* (Çev. M. Macit). Litera. (Orijinal çalışma 1994 yılında yayımlandı.)
- Setiya, K. (2018). *Intention*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2018 Edition), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/intention/>
- Sorabji, R. (1974). Body and soul in Aristotle. *Philosophy*. 49(187), 63-89.
<https://doi.org/10.1017/S0031819100047884>
- Stalnaker, R. C. (1984). *Inquiry*. MIT.

Sonnotlar

¹ Bir örnek üzerinden açıklamaya çalışalım: Eğer bir dil sadece önermeler mantığı üzerinden şekillenen bir dil olursa sadece bu önermeler mantığı içerisinde bir düşünce mekânı sunabilecektir. Halbuki, eğer dilimiz birinci ve ikinci derece yüklem mantığı üzerinden şekillenirse, düşünce alanımız önermeler mantığının sunduğu düşünce alanının çok daha ötesine uzanır; tümeller, tikeller, tekil nesnelere ve özellikleri, hatta bu dilin üzerine özdeşlik ve kiplik mantığını da eklediğimizde nesnelere özdeşliği, olanaklı dünyalar ve muadil benlikler (İng., “counterpart selves”) gibi meseleler üzerine bazı felsefi tartışmalar yürütebiliriz.

² Bu zorlukların hiç olmadığı anlamına gelmiyor. Burada sadece bir zorluktan bahsedelim. Birçok dilde, felsefede çok önemli tartışmaların etrafında döndüğü önermeler mantığı konusunda özellikle Türkçe'nin gündelik kullanımının bir zorluk içerdiğini düşünüyorum. Sözel gelişim, İngilizce'yi ele alırsak, “I believe that the earth is flat” gibi bir cümleyi incelediğimizde sentaktik açıdan önce özne ve öznenin zihinsel tavrını, daha sonrasında ise “that” bağlacıyla bu zihinsel tavrın “dünya düzdür” önermesine yönelik bir tavır olduğunu çok açık bir şekilde görebiliriz. Halbuki, gündelik Türkçe'de bu önerme çoğu zaman gizlenir: “Ben dünyanın düz olduğuna inanıyorum”. Önermenin bu şekilde gizlenmesinin neden sorunlu bir yaklaşım olduğuna burada değinemeceğim, ama en azından şunu söyleyebilirim, Türkçe'de, her ne kadar yaygın bir kullanım olmasa da sentaktik açıdan bu önermeyi ve önermeye yönelik önermeler tavrını açık hale getirebilecek bir kullanım vardır: “Ben inanıyorum ki dünya düzdür”.

³ Bu makalenin konusu, Davidson ve Quine gibi felsefecilerin özellikle üzerinde durduğu çeviri etkinliğinin doğasına ilişkin çeviri sorunu değildir, bunu büyük harfler kullanarak “Çeviri Sorunu” diye adlandırabiliriz. Fakat, bizim o aşamaya gelebilmek için sanırım daha küçük çaptaki sorunumuzla yüzleşmemiz gerekiyor: çeviri sorunu. Buradaki kastım İngilizceden Türkçeye aktarılan metinlerde sıkça karşılaşılabileceğimiz ve anlamın sağlıklı bir şekilde Türkçe'ye aktarılmasına engel olan çeviri hatalarıdır. Küçük çaptaki çeviri sorunuyla yeterince yüzleşmezsek zaten büyük çaptaki Çeviri Sorunu'nun anlayabileceğimizden kuşkuluyum. Davidson ve Quine'in metinleri içerisinde geçen terimlerin hatalı veya eksik çevrildiğini hayal edin; büyük bir ihtimalle onların tam olarak ne tartıştığını anlayabilecek bir düzeyde olamazdık.

⁴ Bu makalede, analitik zihin felsefesi geleneği içerisinde üretim yapan ve İngilizce yazan bazı felsefecilerin Türkçe'ye aktarılan bazı metinlerine odaklanacağım. “Intentionality” teriminin İngilizce haricindeki diğer dillerdeki karşılıklarını, o dillerde doğru çevrilip çevrildiğini inceleyebilmek için diğer dillere de hâkim olmak gerekir. Benim böyle bir hakimiyetim olmadığı için İngilizce ve Türkçe haricindeki diğer dillerdeki karşılıklarının incelenmesini bu dillere hâkim olan, ayrıca analitik zihin felsefesi geleneğine de hâkim olan başka araştırmacılara bırakıyorum. Ayrıca, analitik zihin felsefesi haricindeki diğer felsefe geleneklerine maalesef bir aşinalığım yok. Durum böyleyken “Intentionality” teriminin o geleneklerde doğru çevirisinin ne olması gerektiğini iddia edecek bir durumda değilim. Bu makalede sadece ama sadece analitik zihin felsefesi geleneğinde İngilizce yazılmış eserlerin Türkçe'ye çevirileri mercek altına alınacaktır.

⁵ Bu makale boyunca, özellikle “niyet”, “niyetli” ve “niyetlilik” kavramları “amaç”, “amaçlı” ve “amaçlılık”, “kasıt”, “kasıtlı” ve “kasıtlılık” gibi kavramlarla eş-anlamlı olarak kabul edilecek ve bunların yerine de kullanılacaktır.

⁶ Diğer bir yandan, arka plandaki çeşitli nedenlerden bir nebze haberdar olduğum için bu konuda çevirmenleri de suçlamanın yersiz olduğunu düşünmekteyim. Ayrıca, şunu da belirtmek istiyorum. Alan dışında bir çevirmenin, hatta felsefeyle uğraşmış zihin felsefesi ile hiç uğraşmamış bir felsefeci-çevirmenin bile bu durumda bazı hatalar yapması bence oldukça doğaldır; ben de siyaset felsefesi geleneği içerisinde birden fazla anlama gelebilecek bir kavramın içinde geçtiği makale veya kitapları Türkçe'ye çevirmek zorunda kalsaydım kuvvetle muhtemel ciddi çeviri hataları yapardım.

⁷ Searle, gündelik anlamda kullanılan “intentionality” kelimesinin ilk harfini küçük harfle yazarak, teknik anlamda kullanılan “Intentionality” kelimesinin ilk harfini büyük harfle yazarak tali bir çözüm yolu sunar, bkz., Searle, 1983, p. 3.

⁸ Bu makalenin yönelimsellik ile ilgili bölümünde özellikle Searle'ün kendi felsefi yaklaşımını yönelimsellik kavramı üzerinden nasıl geliştirmeye çalıştığını sonnot 34'de kısaca açıklamaya çalışacağım. Yönelimsellik kavramının diğer felsefecilerce nasıl kullanıldığını açıklamak başka bir makalenin konusu olacağı için diğer felsefecilerin görüşlerinden en azından bu makalenin sınırları içerisinde ayrıntılı olarak bahsedemeyeceğim.

⁹ Bu makalede, yönelimsellik başlığı altındaki bölümde özellikle bir cümleyi hem kalın hem de italik harflerle vurguladım. Bu makaleyi okumak için vakti olmayan çevirmenler o cümleyi okuduklarında “Intentionality” terimine ilişkin çeviri hatasının kaynağını çok kolay bir şekilde kavrayacaklardır. Ayrıca yine aynı bölümdeki şekil 1 çevirmenlere yardımcı olacaktır.

¹⁰ Zihin felsefesindeki “yönelimsellik” kavramı, özellikle bilinç ile ilgili meselelerde, esasında dilbilim, bilişsel psikoloji, sinirbilim gibi diğer alanları da ilgilendiren bir kavramdır.

¹¹ Bu tanımın teknik anlamda “niyetli/kasıtlı eylem” halinin kuşatıcı ve eksiksiz bir tanımı olduğunu düşünmüyorum; fakat eksik ve kusurlu olsa da çoğu kişinin buna yakın bir kasıtlı eylem betimlemesi olduğuna inanıyorum. Ayrıca bkz., Dennett, 1996, p. 35. Ayrıca niyetli veya istemli eylemle ilgili meselelerin tarihsel bir arka planı için bkz., Aristotle 1109b30-1111b5.

¹² Bu pasajın Türkçe çevirisi bana aittir.

¹³ Anscombe'a göre, rasyonel açıklama ile nedensel açıklama aynı olamaz. Bkz., Anscombe, 1957/1963.

¹⁴ Bunu Davidson'un örneği üzerinden giderek şu şekilde açıklayabiliriz. Ben gece yarısı kalkıp ışık düğmesini çevirdiğim anda aynı anda farklı betimlemeler altında dört eylem/olay gerçekleştirmiş gibi görünebilirim (Davidson, 2002a, p. 4-5): 1. Işık düğmesini çevirme, 2. Işığın yakma, 3. Odayı aydınlatma, 4. Hırsızın uyarma. Eğer ışık düğmesini çevirme olayı (i) benim ışık düğmesini çevirdiğim takdirde odanın aydınlanacağına dair inancım ve (ii) odayı aydınlatma arzum bağlamında, bu betimlenen birincil neden (İng., “primary reason”) altında değerlendirilirse, ışık düğmesini çevirme olayı “niyetli eylem” olarak nitelendirilir. Yalnız, her ne kadar aynı eylem bir şekilde hırsızın uyarmış olsa da, bu yönde bir birincil nedenim olmadığı için aynı eylem bu açıdan betimlendiğinde bu defa “niyetsiz eylem” olarak ele alınacaktır.

Eylem her zaman belirli bir betimleme altında değerlendirilerek niyetli veya niyetsiz olarak kategorize edilir. Bkz., Davidson, 2002a, Davidson, 2002b.

¹⁵ Sorabji'ye göre, Brentano'nun Aristoteles metinlerinden çıkarsadığı yönelimsellik ile ilgili iddialara ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Sorabji'nin sunduğu gerekçeler için bkz., Sorabji, 1974, p. 73-75.

¹⁶ Zihin felsefesi literatüründe, zihinsel haller çoğu zaman iki ayrı tür altında incelenir: (i) bilişsel/yönelimsel haller ve (ii) nitel/fenomenolojik zihinsel haller. İkinci türdeki zihinsel haller söz konusu olduğunda, bu hallerin taşıyıcısı olan öznenin o hal içerisinde yöneldiği bir durum/nesneden genelde bahsedilmez; bu türden zihinsel hallerin tanımlayıcı özelliği o zihinsel hal içerisinde olan öznenin o hale ilişkin duyumsal nitel özellikleridir (Heil, 1998, p. 123-130; Sayan, 2012, s. 49). Bir aşk acısı yaşayan özne ile bir baş ağrısı yaşayan öznenin içinden geçtiği deneyim hali ve o hale özgü olarak deneyimlediği niteler (İng., "qualia") farklı olacaktır. Burada en azından şunu belirtmek isterim. Bazı bilinç durumları, örneğin Searle'ün örnek verdiği hedefsiz anksiyete durumu (Searle, 2005, s. 24-25, Krş., Searle, 2002, p. 12; Searle, 2005, s. 72-73, Krş., Searle, 2002, p. 44) tam da bu ikinci türdeki zihinsel hallere örnek olarak gösterilebilir. Fakat, bütün yönelimsel haller ve fenomenolojik/deneyimsel haller birbirlerinden tamamiyle ayrı haller değildir. Sözügelmiş, bir kişi aşk-zihinsel hali içerisinde olduğu zaman, bu aşk-zihinsel halinin her zaman bir nesnesinden bahsetmek durumundayız; yani aşkın bir yönelimselliği vardır. Fakat, aşk bir yönelimsellik ilişkisinden ibaret değildir; ayrıca bir aşk içerisinde olan bir özne aşka dair tipik bir takım deneyimsel niteleri de tecrübe eder. Dolayısıyla, aşk hali aynı zamanda deneyimsel bir haldir.

¹⁷ Bu pasajın Türkçe çevirisi bana aittir, çeviride daha çok Dummett'in İngilizce çevirisini ve yorumunu dikkate aldım. Bkz., Dummett, 2014, p. 28.

¹⁸ Bazıları zihinsel hallerin yönelimsellik özelliğini tanımlarken bunu "zihinsel hallerin kendileri dışında bir şeye yönelmesi" olarak tarif ederler, bu literatürde yaygın bir kullanımdır, örneğin, bkz., Searle, 2002, p. 12. Ben bu tanımlamanın doğru bir tanımlama olduğunu düşünmüyorum, çünkü yönelimsel haller kendi aralarında düzey bakımından da değerlendirilebilir: 1. Düzey yönelimsellikte zihinsel haller kendileri dışında, zihinsel olmayan bir nesneye yönelirler; fakat 2. Düzey yönelimsellik ve daha üst düzey yönelimsellik hallerinde zihinsel haller bir alt düzeydeki zihinsel hallere yönelmiş, dolayısıyla bir anlamda "kendilerine" yönelmiş olabilirler. Örneğin, Descartes'in bahsettiği o biricik *Cogito* faaliyetinin böyle bir üst düzey yönelimsellik faaliyeti olduğu söylenebilir. Bu nedenlerle, "kendi dışında bir nesnesinin" ifadesini yanlış bulduğum için kendi tanım kümemin içine bu ifadeyi dahil etmedim. Krş., Dennett, 1998a. Ayrıca bkz. Crane, 2003, p. 30-40; Dummett, 2014, p. 27-39. Ayrıca, Brentano'da yönelimsel nesne ve yönelimsel içerik ayrımı yok gibi görünür; halbuki bu esasen önemli bir ayrımdır. Bu konuda giriş niteliğinde bir çalışma için bkz., Crane, 1996.

¹⁹ Brentano'nun da uğraştığı bu probleme ilişkin ayrıca bkz., Dummett, 2014; ayrıca son sıralar bu soruna ilişkin bir çözüm denemesi için bkz., Crane, 2013.

²⁰ Bu yöndeki tartışmalara bir giriş için bkz., Crane, 2003; Dretske, 1982; Fodor, 1994; Millikan, 1989; Putnam, 1992; Stalnaker, 1984. Bu sorun literatürde "içerik sorunu" (İng., "the problem of content") veya "temsil sorunu" (İng., "the problem of representation") olarak da anılır.

²¹ Bazı zihinsel hallerin yönelimsellik özelliğine sahip olmadığı düşünülür; bu yöndeki ayrı bir tartışma için bkz., Crane, 2003, p. 37-39; Searle, 2002, p. 12, p. 44.

²² Çeviri bana aittir.

²³ Bütün yönelimsel hallerin birer önermesel içeriğinin olması gerekmez. Buradaki örneğin, yanlış bir şekilde yorumlanmasını istemediğim için en azından bu durumu belirtmek istedim. Sözügelmiş, inanç-zihinsel hali gibi çoğu zaman birer önermesel içeriğinden (gizli veya açık bir şekilde) bahsetmemiz gereken yönelimsel haller olduğu gibi, esasında hiçbir önermesel içeriği olmasa da hala belli belirsiz bir nesneye yönelmiş olması itibarıyla gerçekleşen yönelimsel haller de mevcuttur. Örneğin, bir kişi "Ben, Ayşe'ye aşık oldum" dediğinde "Ayşe" ismindeki bir nesneye yönelik bir zihinsel hal içerisinde; ama bu aşk deneyiminin önermesel bir içeriğinden bahsetmek oldukça zordur.

²⁴ Bazı durumlarda, ilk önce niyet-zihinsel hali geliş daha sonraki zihinsel halleri belirleyebilir; fakat durum her zaman böyle olacaktır diye bir kural yoktur. Sözügelmiş, aslında ahlaklı olma yönünde hiçbir arzum olmasa da bir şekilde Kant'ın kategorik buyruğunu ikna edici bulup ahlaklı eylemler yapmaya niyet edebilirim; bir noktada bu şekilde yaşamın bir sonucu olarak ahlaklı bir hayatın arzu edilesi bir hayat olduğuna kanaat getirip içimde oluşan bir ahlak arzusuna, Kant'ın tabiriyle "saygı duygusu"na kendimi kaptrabilirim. Böylesi bir durumda, kategorik buyruğa uyma niyetinin kategorik buyruğa uyma arzusunu oluşturduğu söylenebilir...

²⁵ Bilinçli olması gereken yerde, mesela trafikte, uykuya daldığı noktada ise yine de yaptığı eylemden bir derecede, mesela kasıtlı olmasa da ağır kusurlu olarak sorumlu tutulabilecektir. Sözügelmiş, araba kullanırken bir anlığına uykuya dalıp direksiyon hakimiyetini yitirip başka bir arabayla çarpışmaya sebep olursa, diğer arabadaki kişi veya kişilerin ciddi bir şekilde yaralanmasına veya ölmesine sebep olmuşsa, olay esnasında bilincini kaybetmiş, kasıtsız bir şekilde bu eylemi gerçekleştirmiş olsa da yine de bu eylemden bir şekilde sorumlu tutulur.

²⁶ Halbuki durum, en azından çoğu kişiye göre, tam tersidir. Yönelimsel hallerin hepsinin bilinçli olması gerekmediği gibi [bu konuda artık bir fikir birliğinin olduğu söylenebilir], bilinçli zihinsel hallerin hepsinin de yönelimsellik özelliğine sahip olması gerekmez [bu konu tartışmaya açıktır]. Bkz., Searle, 2002, p. 12, p. 44.

²⁷ Searle bu ikinci cümleyi her ne kadar bu pasaja değil, diğer pasajda eklese de aslında konu bağlamında buraya da eklenebilecek bir cümledir; çünkü hem bu pasajda hem de daha sonraki pasajda Searle'ün amacı aynıdır: Bilinçliliğin, yönelimselliğin ne yeter-koşulu ne de gerek-koşulu olduğunu göstermek.

²⁸ Bkz. sonnot 16 ve sonnot 18.

²⁹ Searle, yönelimsel hallerin içeriğinin ilkece erişilebilir olmasına dair burada ek bir gerekçelendirme yapmıyor. Searle bu konuyu başka bir kitabında ayrıntılı ve teknik bir biçimde ele almıştır. Bu makalenin sınırları içerisinde bu ayrıntıları açıklayamayacağım; fakat orada sunduğu ayrıntılı açıklamayı her okuyucunun da anlayabileceği bir şekilde oldukça basitleştirerek, hiçbir teknik ayrıntıya girmeden burada aktarmaya

çalışacağım. Searle'ün bu konudaki ayrıntılı açıklaması için bkz. Searle, 1994, p. 151-173. Bu bölümü Türkçe çevirisinden okumak isteyenler için Searle, 2014, s. 191-216. Türkçe çevirisinden okuyacaklar için de bir tavsiyede bulunmak istiyorum. Bu bölümdeki “niyetli” ve “niyetlilik” gibi terimlerin hepsini, aksi yönde çok kuvvetli bir işaret olmadığı sürece, “yönelimsel” ve “yönelimsellik” terimleri ile değiştirerek okuyabilirsiniz.

³⁰ İngilizcedeki “intentionality” kelimesine dair oluşmuş olan çok-anlamlılığı okuyucunun da takip etmesi için bu kelimeyi tırnak işareti içerisine alarak olduğu gibi çevirmeden bırakmak lazım; Searle'ün zaten buradaki amacı İngilizce’de bu kelimenin gündelik dildeki kullanılışı ile felsefecilerin kullandığı teknik anlamı ayırt etmektir. Bu kelimeyi Türkçe’ye çevirdiğimizde bu nüans kaybolacağından ben bir çevirmen olsaydım bu kelimeyi özellikle burada olduğu gibi bırakırdım.

³¹ Searle burada iki ayrı tezi destekleyecek örnekler sunmaya çalışıyor: (i) Bütün bilinç halleri yönelimsel olmak zorunda değildir; çünkü, örneğin, hedefsiz anksiyetede sadece kötü bir duygu durumunda olup bu duygu durumunun ne hakkında olduğunu bilemeyebilirim, bu konuda hiçbir fikrim olmayabilir. Bu durumlarda, bir zihin hali olan anksiyete-zihinsel halinin yöneldiği, hakkında olduğu bir nesnesi olmadığından yönelimsellik özelliğine de sahip olmayacaktır; (ii) Yönelimsel haller bilinçli olmak zorunda değildir; zira bir insanın rüyasız uyku halindeyken de aslında sahip olduğu yönelimsel haller mevcut olabilir. Şöyle düşünelim, mesela uyanıkken yatağımın altında pembe bir filin olmadığına inanıyor olabilirim, uykuya geçtiğimde bu türden inanç zihinsel halleri buhar olup uçmayacaktır, bir şekilde hala o inanca sahip olduğum söylenebilir, her ne kadar o inanca sahip olduğumun uyurken bilincinde olmasam da.

³² Bence burada bir çeviri hatası yok, nedenine gelince... Konu eylem olunca eylemler ikiye ayrılır: niyetli ve niyetsiz eylemler. İkinci olarak, hatırlanması gereken diğer nokta, eğer niyetli eylemin zemininde niyet-zihinsel hali varsa, niyet-zihinsel hali de inanç, arzu, vb., diğer zihinsel hallerle birlikte ortak olarak yönelimsellik özelliğine sahipse, bu durumda niyetli eylemler de yönelimselliğin bir sonucu olarak ortaya çıkacaktır. İfade “conscious intentional action” olduğu için ve eylemin direkt olarak niyetliliğinden bahsedileceği için burada bu ifadeyi “bilinçli niyetli eylem” olarak çevirmek doğru olur, yani çeviri doğru. Çevirinin doğru olduğunu gösteren diğer bir kanıt ise hemen sonrasında gelen cümledir: “Bunların tümü...” Öncesinde geçen ifadelerde algısal ayrımlara sahip olmaktan, neyin düşman neyin dost olduğunun bilinmesinden [ki bunlar yönelimsellik gerektiren algı ve inanç halleri demektir], ayrıca yönelimselliğin sonucu ortaya çıkan bilinçli niyetli eylemlerden bahsediliyor [ki bilinçli niyetli eylemin arka planında bulunan niyet-zihinsel hali de yönelimseldir]. “Bunların tümü bilinçli yönelimsel görüngülerdir” derken kastı budur.

³³ Sanırım Searle, burada bu makalenin başında bahsettiğim “intendere arcum in” fikrine bir göndermede bulunuyor. Bu “aim at” fikrinden kasıt okun her zaman şöyle ya da böyle bir hedefinin olduğu fikriydi. Yönelimselliği genel hatlarıyla anlattığı için ve özellikle yönelimsel hallerden sadece birisi olan niyet/amaç-zihinsel hali ile karıştırmamak için bu ifadeyi “onları hedefleyen” şeklinde çevirmek çok daha makul bir yaklaşım olurdu.

³⁴ Bir örnek üzerinden açıklamaya çalışalım. Searle, yönelimselliğin çeşitlerini açıklarken üç tip yönelimsellikten bahseder: (i) içsel yönelimsellik (İng., “intrinsic intentionality”), (ii) sözde yönelimsellik (İng., “as-if intentionality”) ve türetilmiş yönelimsellik (İng., “derived intentionality”). Birincisi, zihin sahibi olan varlıkların içinden geçtiği gerçek zihin hallerini betimlemek için kullanılır. İkincisi, esasında bahsi geçen nesnede “gerçek anlamda” olmadığı halde o nesne hakkında konuşmanın metaforik bir kullanımından kaynaklanır; sözgelisi “çimler bir haftadır sulanmadı, çok susuz olmalı” dendiğinde çimlerin de aynı insanlardaki gibi su içme arzusu taşıdıkları, bu yönde bir yönelimsel halinin olduğunu söylemeyiz; yani yönelimsellikleri gerçek değildir, biz sadece onların sanki yönelimsellikleri varmış gibi yaparız. Üçüncüsü ise, cümlelerin, resimlerin, haritaların yönelimsellikleridir. Bütün bu nesnelere, zihinsel olmamalarına rağmen esasında “gerçek anlamda” bir şeyleri temsil ederler; dolayısıyla yönelimsellikleri vardır. Yalnız, bunların sahip olduğu yönelimsellik içsel bir yönelimsellik değildir; zira yönelimselliklerini onları kullanan, onlara o işlevleri atayan içsel yönelimsellik sahibi varlıklara borçludurlar (Searle 1994, p. 78-80). Peki, bu ayrımlar ne işe yarıyor? Bir tane örnek verelim. Searle kitabının bir bölümünde yönelimsel hallerin içeriklerinin neden ilkece erişilebilir olması gerektiğini açıklarken direkt olarak daha önce yaptığı bu yönelimsellik çeşitlerine vurgu yaparak, içsel yönelimselliği düşüncesinin merkezine koyarak argümanını geliştirir. Ayrıntılar için bkz., Searle 1994, p. 155-162. Ayrıca, Searle'ün Çin Odası Düşünce Deneyi’nde de bu ayrımların nasıl kullandığını görebilirsiniz. Fakat, bütün bu ayrımları içsel niyetlilik, sözde niyetlilik ve türetilmiş niyetlilik şeklinde öğrenmişseniz, Searle'ün Çin Odası’nda neyi kanıtlamaya niyet ettiğini—kuvvetle muhtemel—kavrayamayacaksınız. Yapay zeki bir makine niyet edemediği için değil, içinde bulunduğu makine-hallerinin içsel bir yönelimselliğe sahip olamayacağı için zihinsel bir varlık olamaz, en azından Searle’e göre...

³⁵ Her ne kadar aksi yönde sevindirici gelişmeler olsa da, yer yer hala bu hatalar ile karşı karşıya kalıyoruz. Bu hatalara ufak hata da maalesef diyemiyoruz; bir çevirmen bu terimin hangi yerlerde “niyetlilik” hangi yerlerde “yönelimsellik” şeklinde çevrilmesi gerektiğini çok iyi bir şekilde kavramış olabilir, ama oldukça kritik noktada yapılan bir hata, büyük ihtimalle bir dikkat eksikliğinden kaynaklanan bir hata yine de okuyucuya yanlış bir izlenim verecek, yönelimsellik ile ilgili temel meselenin—kuvvetle muhtemel—anlaşılamaması ile sonuçlanacaktır. Yeri gelmişken, çok az hata ile karşılaştığım, genel olarak da oldukça beğendiğim birkaç çeviri metnini de tavsiye ederim. Dennett 1999; Nagel 2008, 2015, 2020.

³⁶ Searle, literatürdeki yönelimselliği içlemsellik üzerinden değerlendirme geleneğine karşı ilk önce bu ikisini ayrıntılı bir şekilde tanımladıktan sonra, şöyle devam eder: “Hiçbir şey hakikatten bu kadar uzak olamaz. Onlar (“yönelimsellik” ve “içlemsellik”, çn.) biraz olsun benzer bile değildir. Yönelimsellik [“Intentionality-with-a-t”] zihnin (beynin) özelliğidir, bu özellik sayesinde diğer şeyleri zihin temsil edebilir; içlemsellik ise [“intentionality-with-an-s”] kapsamsallık ile ilgili belirli mantıksal testleri belirli cümlelerin, yargıların geçemeyişinden ibarettir. Onlar hakkındaki tek bağlantı, daha öncesinde sunduğum nedenler dolayısıyla, yönelimsellik [“Intentionality-with-a-t”] hakkındaki bazı cümlelerin içlemsel [“intentionality-with-an-s”] olmasıdır.” (Searle, 1983, p. 24. Çeviri bana aittir).

³⁷ Basitçe, içlemsel bağlam hassasiyeti olan cümlelerde şu mantık yasası işlemez: 1. *Fa*, 2. *a=b* ∴ *Fb* [*Leibniz Yasası*]. Ayrıntılar için bkz., Crane, 1996.

³⁸ Basitçe, içlemsel bağlam hassasiyeti olan cümlelerde şu mantık yasası işlemez: 1. *Fa* ∴ ∃x(*Fx*) [*Varlıksal Genelleme*]. Ayrıntılar için bkz., Crane, 1996.

³⁹ Bu meseleyi oldukça basitleştirerek aktarmaya çalıştım. Sanılının aksine, burada basit bir şekilde sunulmuş olan bu mesele esasında karmaşık bir meseledir; literatürde bu soruna “yokluk sorunu” (İng., “the problem of non-being”) denir. Bu karmaşıklığı dikkatli bir şekilde ele alan ve bir çözüm denemesi sunan bir çalışma için bkz., Crane, 2013.

⁴⁰ Bazı düşünürler, yönelimselliğin içlemsellik cinsinden açıklanması gerektiğini, içlemselliğin yönelimselliğin alameti farikası olduğunu, daha da ötesinde yönelimsellik ve içlemsellik arasında esasi bir ayrımın bulunmadığını, bu ikisinin dönüşümlü olarak kullanılabileceğini düşünür, örneğin Dennett, 2017, p. 3, Dennett, 1998a, p. 240-242, Dennett, 1998b, p. 315, Dennett 1994, Dennett 1996. Diğerleri ise böylesi bir yaklaşıma şiddetle karşı çıkarlar, bkz., Searle, 1983, p. 24; Crane 2003.

⁴¹ Bu formülasyon, bilişsel psikolojideki bağlam hassasiyeti ilkesine de bağlanabilir.

⁴² Çeviri bana aittir.